

پهروهردهی پراگماتی و دیدیکی رهخنهیی بۆ پرۆسهی پهروهرده له ههریمی کوردستاندا، جۆن دیوی به نمونه

پ.ی.د. مسلم حسن محمد
زانکۆی راپهرین/ کۆلیجی زانسته
مرۆفایهتییهکان- بهشی فلهسهفه

پ.ی.د. بتول رضا عباس
زانکۆی راپهرین/ کۆلیجی زانسته
مرۆفایهتییهکان- بهشی فلهسهفه

م.ی. هیمداد محمود حمه صالح
زانکۆی راپهرین/ کۆلیجی زانسته
مرۆفایهتییهکان - بهشی فلهسهفه

hemdad_mahmwd@uor.edu.krd   dr-batool2010@uor.edu.krd   dr.muslimhasan2004@uor.edu.krd

تاریخ الاستلام : ۲۰۱۹/۱۲/۲۳/۱۹۷

تاریخ القبول : ۲۰۲۰/۸/۳۱/۲۱۱

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

پوخته:

ئهم نوسینه ههوانیکی رهخنهیه له روانگهیهکی پراگماتییهانمه بۆ پرۆسهی پهروهرده له ههریمی کوردستان. بۆ ئهممهش فلهسهفه پراگماتی جۆن دیوی وهك سهرمشق وهردهگریت و ههولدهات لهم روانگهیهوه کیشه و خاله لاولهکانی ئهم پرۆسه پهروهردهیه دیاری بکات. له بهشی یهکهمه که دوو باسه، سهرتا پیناسهیهکی گشتی بۆ پهروهرده و دواتر روونکردنهوهی پهروهرده وهك کیشهیهکی فلهسهفی دهخاته روو. له بهشی دوومه پراگماتییهکانی دیوی بۆ دیاریکردنی گرفته پهروهردهیهکان له چوار باسی سهرمهکیدا روون دهکریتمهوه؛ باسی یهکهم پرسی پهروهرده به شیوهیهکی گشتی باس دهکات، باسی دووم بنهمای پهروهردهی پراگماتی دهخریتهروو، دواتر له باسی سیهمه ناوهنده کۆمهلایهتییهکان وهك فاکتهریکی پهروهردهی باسی لیهوهکریت، ئینجا له کۆتا باسدا پهروهرده وهك دروستکردن و ئامانج له کۆمهلاگی مۆدیرندا دهنرخیندریت. له بهشی سیهمه که له سئ باس پیکهاتوه، رهخنهکان له سیستهمی پهروهردهی ههریم و پینسینارکردنی چارهمهکان باس دهکریت، له باسی یهکهمه دۆخی پهروهردهی ههریم به شیوهیهکی گشتی دهخریتهروو، دواتر له باسی دوومه گرفته پهروهردهیهکان باس دهکریت و ئینجا له باسی سیهمه خاله نیکهتییهکانی پرۆسهی پهروهرده له ههریمی کوردستاندا له سئ تهری سهرمهکیدا باس دهکریت؛ تهری یهکهم باس له نهبوونی سیستهمی پهروهردهی دهکات لهو پرۆسهیهدا، تهری دووم باس له نهبوونی ئامانج دهکات پرۆسهکهدا، دوا تهریش باس له نهبوونی شیوازیکی فیرکاری گشتگیر و شیوا دهکات که ئهم پرۆسهیهی پیناسریتمهوه. بهشی چوارهمیش له دوو باسدا ههولدهات پهوهندی نیوان پهروهرده و فلهسهفه باس بکات و لهویوه بچیته ناو پرسهکانی چارهسهری و پینسینارمهکان بۆ ریفۆرمی پهروهردهیه؛ له باسی یهکهمه کارلیکهکانی ژینگه کۆمهلایهتی و پهروهرده باس دهکات و له دوا باسی کۆتا بهشی ئهم توێژینهوهیهدا باس له بهفلهسهفهکردنی پرۆسهی پهروهرده دهکات به ئامانجی دامهزراندنی سیستهمیکی پهروهردهیهی شیوا.

وشه کلپهیهکان: پهروهرده، رهخنه، پراگماتیزم، ئهمومون، ژینگه، کۆمهلاگه، گۆران، فیرخواز، فیربوون، ماموستا، سیستهم، دیموکراسی، رههینان، پینسکهوتن، پینسکهوتنخوازی، چالاکی، بهشاری.

التربية البراغماتية ، رؤية نقدية للمشروع التربوي في اقليم كردستان: جون ديوى انموذجاً

ا.م. هيمداد محمود حمصالح
جامعة رابرين/ كلية العلوم
الانسانية - قسم الفلسفة

أ.م.د. بتول رضا عباس
جامعة رابرين/ كلية العلوم
الانسانية - قسم الفلسفة

أ.م.د. مسلم حسن محمد
جامعة رابرين/ كلية العلوم
الانسانية - قسم الفلسفة

hemdad_mahmwd@uor.edu.krd

dr-batool2010@uor.edu.krd

dr.muslimhasan2004@uor.edu.krd

الخلاصة:

ان دراستنا قد جاءت محاولة لنقد الرؤية البراغماتية للمشروع التربوي في اقليم كردستان، كما ان اختيارنا للفيلسوف الامريكى المعاصر (جون ديوى) ليكون انموذجاً للدراسة يعود الى كونه مثالا يحتذى به ويؤخذ بافكاره بشكل غير اعتباطي و هو الامر الذي جاء من خلال البحث و التمحيص في مشكلات المشروع التربوي في اقليم كردستان. اننا من خلال هذه الرؤية سنحاول بيان مواضع الضعف في المشروع التربوي، حيث تناولنا في الفصل الاول و في المبحث الاول منه مدخلا مفاهيميا عاما للتربية ومن ثم تناولنا التربية باعتبارها مشكلة فلسفية، اما في الفصل الثاني فقد تناولنا رؤية ديوي البراغماتية وعرض المشكلات التي تعيق النظام التربوي في اربعة مباحث ففي المبحث الاول تطرقنا للمسالة التربوية بصورة عامة و في المبحث الثاني بحثنا مبادئ النظام التربوي البراغماتي و من ثم في المبحث الثالث القينا الضوء على المراكز الاجتماعية كعامل مؤثر في العملية التربوية بينما في ختام الفصل الثاني تطرقنا الى البنية التربوية و مبادئها و رسالتها في المجتمع المعاصر. ان الفصل الثالث يقسم بدوره الى ثلاثة مباحث حيث قمنا بنقد المشروع التربوي في الاقليم وعرضنا المقترحات اللازمة للمعالجة حيث كان موضوع المبحث الاول يدور حول المشروع التربوي في الاقليم و في المبحث الثاني تناولنا المشكلات التربوية في الاقليم، و في المبحث الثالث تطرقنا الى اهم نقاط الضعف في المشروع التربوي في الاقليم ومن اهمها غياب النظام التربوي المتكامل وكذلك غياب الهدف من العملية التربوية الملائمة للعصر. اما الفصل الرابع فقد قسم الى مبحثين اثنين حاولنا فيهما بحث العلاقة بين الفلسفة والتربية و التي من خلالها وفي ضوء الاطر الفلسفية يمكن ايجاد المعالجات المناسبة للمشكلات التربوية تلك و ايضا بيان المقترحات اللازمة لعملية الاصلاح في مجال التربية والتعليم في اقليم كردستان، حيث كان موضوع اثر البيئة الاجتماعية على العملية التربوية مادة للمبحث الاول بينما شمل المبحث الاخير من دراستنا محاولة لايجاد فلسفة متكاملة للتربية في الاقليم من اجل بناء نظام تربوي رصين يواكب عملية التقدم الحاصلة.

الكلمات المفتاحية: التربية، النقد، البراغماتية، الخبرة، البيئة، المجتمع، التغيير، الطالب، التعليم، المعلم، النظام، الديمقراطية، الممارسة، التقدم، التقدمية، النشاط، المشاركة.

Pragmatic Education and a Critical Vision of the Educational Project in Kurdistan Territory, John Dewey as a Model

Dr Muslim Hassan Mohammed
University of Raparin,
College of human science,
Department of Philosophy
dr.muslimhasan2004@uor.edu.krd

Dr Batool Ridha Abbas
University of Raparin, College
of human science,
Department of Philosophy
dr-batool2010@uor.edu.krd

Himdad Mahmud Heme Salih
University of Raparin,
College of human science,
Department of Philosophy
hemdad_mahmwd@uor.edu.krd

Abstract:

This study entitled "Pragmatic education and the critical vision of the educational project in Kurdistan region: John Dewey as a model" is an attempt to criticize the pragmatic vision of the educational project in Kurdistan through choosing the ideas of the contemporary American philosopher (John Dewey) as a model to examine the problems of the educational project in this region so as to know the weaknesses in this educational project. The first chapter included two sections, in the first one we gave a general conceptual introduction to education and then we addressed education as a philosophical problem. In the second chapter we discussed Dewey's vision of pragmatism and the problems that hinder the educational system in four sections, in the first one we dealt with the educational issue in general and in the second one we discussed the principles of the pragmatic educational system and then in the third section we addressed the social centers as an influential factor in the educational process while in the final section we discussed the educational structure, its principles and mission in the contemporary society. The third chapter in turn is divided into three sections, in the first one we criticized the educational project in the Kurdistan region and in the second one we presented the necessary proposals to address the current problems, while in the third section we addressed the most important weaknesses in the educational project in the region, the most important of which is the absence of the integrated educational system as well as the absence of the essential purpose of the educational process. The fourth chapter included two sections, we tried in the first one to examine the relationship between philosophy and education through which and in the light of the philosophical frameworks to can find appropriate solutions to the educational problems there as well as we can outline the proposals necessary for the reform process in the field of education in Kurdistan as a whole. The last section in this study dealt with the impact of the social environment on the educational process where we tried to find an integrated philosophy of education that may assist in building a solid educational system in line with the progress taking place.

Keywords: Education, Criticism, Pragmatism, Experience, Environment, Society, Change, Student, Education, Teacher, System, Democracy, Practice, Progress, Progressiveness, Activity, Participation.

بهشی يهكهم: دەر واز هیهك بۆ تیگه و مانا

باسی يهكهم: سهره تايهکی تیوری بۆ توپژینهوه و گرتتهکانی توپژینهوهی پهر و دهی

تهوهری يهكهم: پيشگووتن:

مرؤف هميشه له همولی ئهوه دایه ژيانی به شیوهیهکی گونجاو و باش ئاراسته بکات، له پیناو ئههمشدا همولیداوه ههموو سهرچاوه و فاکتهر مکانی دهر و بهری بهکار بهینیت. بهلام؛ نایا مرؤف پنیسته چی بکات بۆ ئهوهی نهک تهنیا نوپکردنهوهی ژيانی مسوگر بکات بهلکو گهشه پیدات و بهره و باشتر بیگوریت؟ له تیروانین و نوسینهکانی جۆن دیوی له بارهی پهر و دهوه دهتوانین بناغمیهکی گرنه بۆ خویندنهوهیهکی رهخنهیهی پهر و دهی باو و بنیاتانی سیستمیهکی پهر و دهی دروست؛ دابریژین. ههروهها دهتوانین به عهقیکی رهخنهگرانه باس له جومگهکانی ئهه پهر و دهیه بکهین و خاله نیهگهتیقهکانی بهخهینروو و له روهی لاوازی پرۆگرام، شیوازی فیکاری، میکانیزم، ریکهستنی فیکرگهکان. چونکه ریکهستنهوهی سیستمیهی پهر و دهی به سودههرگرتن له تیروانین و دیده فلهسهفهیهکی دیوی هاوکارمان دهیت له بنیاتانی سیستمیهکی پهر و دهی تۆکه و کاریگر به شیوهیهک دواجار ئهه سیستمه بیته هاندهریک بۆ پرۆسهی دیموکراسی له کوملگادا.

تهوهری دووه: توپژینهوهکانی پيشوو

بیرۆکهی نوسینهی ئهه توپژینهوه لهه بهنهایهوه سهرچاوهی گرت که پرسی پهر و دهی پرسی گرینگ و ههوهکیهه و توپژینهوه تايادا یان زور کهمه یان ئهگر ههشیت نهچونهته ژیر باری دیسپلینهکانی توپژینهوهی زانستیهوه، بهلکو زیاتر وهک کتیب و گوتار و کاری ئهزمونی له باری پهر و دهی ئههجام دراون. بهشیک لهه کتیبانهی که سهبارت به پرسی پهر و دهی نوسراون ئهه له توپژینهوهکهماندا وهک سهرچاوه سودمان لیوههرگرتوه. بهلام ههچکام له کتیبهکان نهچونهته باری لیکۆلینهوهیهکی فلهسهفهیهی پوخت لهه بواردا، به تایهت پهیههست به پراگماتیزم هزری جۆن دیوی. لیوهه دهکریت خوینهر بۆ لیستی سهرچاوهکان بههریتوه که تايادا ئامارهمان به چهند کتیبیک کردوه.

تهوهری سیههه: گرنگی توپژینهوه

پرۆسهی پهر و دهی بهی فلهسهفهی پهر و دهی وادهکات فیکرگه تهنیا بیته مۆلگهیهک بۆ کۆکردنهوهی فیکرخواز و فیکردنیان نهک پهر و دهکرديان. دۆخی سیستمیهی پهر و دهی بهی هههونی فیکر و ئامانج که له فلهسهفهی پهر و دهوه بنیات دهنرین و دههسپینرین تهواو له دۆخی بهکهیهکی سهربازی دههیت که راهینراون و چهکیان دروته دهست بهی ئهوهی پنیانگوترا بیت تهواو بۆچی راهینراون و پنیسته چی بهاریزن و بهرگری له چی بکهن. له ههر ساتیکدا دهشیت ئهه چهکه روهوه ئهه شوینه ئاراسته بکریت که له بههرتهدا تهواو پنیسته بهرگری لیکهه.

تهوهری چوارهه: میتۆدی توپژینهوه

ئهه لیکۆلینهوهیه به میتۆدی شروقهکاری رهخنهیهی ئههجامدراوه چونکه رهخنه بهههه نوبهوهیه و پههانهویه کوملگا به بی رهخنه دهیته جهستهیهکی مردوو وهک گومیهکی وهستاو دهرنگ یا زوو بۆگهه دهکات. رهخنهیه

دروستيش پښوېستى به شیکارېمكى ورد همپه. همروه ها به گوړه ی میتودی توږینموه ی زانستی توږینموه که ریخراوه و سمرچاوه ی سمرمکی له توږینموه کهدا سودی لڼوهرگیراوه.

توهه ری پښجه م: پرس و نامانجی توږینموه

نم توږینموه به بیرکردنموه له باره ی کومملنگ پرسى گرنگ. وروژاندنی پرسى ی بنمائی له باره ی ژیان و پهرورده و بهرچا ورونیمان ده داتی تا بزانی له چ پنتیکوه دمتوانین به پرسى ی کموه خمریکین و باپخ و ممترسیمکانی پرسمه که دمرکبکین. نم پرسى ی رانه ی پمیهستن به پرسى فلسفه و پهرورده ده که ریت لم توږینموه میدا بهر بیکه ی بنممانن:

- باپخى ژیانى پهرورده له کوپوه سمر همدهدات؟
- نایا کومملنگای مؤدیرن دمتوانی بهی سیستمی پهرورده بهرورده امبیت؟
- چون دمتوانین سیستمی کارى گهری پهرورده ی بنیابننن؟
- رولى فلسفه له کوپى پرسى پهرورده دایه؟ نایا رولمکه ی لاومکيه یان بنمابى؟
- نایا هوکارى ناکارایى پهرورده له هم ریمدا چنده پمیهسته به غیابى فلسفه وه؟

باسى په که م: پښاسه ی پهرورده

پهرورده - education همنگانو بهر مو کامیلوبون، وانا پښگه یاندنی مرؤفه له نیو پرسیمه کی نامانجاری ژیانکردندا به نامانجی کامیلکردنی. وه که چون مؤدیرنمکان ده بیژن؛ پهرورده گه شه پیدانی نمرکه دهرورونیمکان (الوظائف النفسية) ه، نمممش له ریگای مشق و راهینانی بهر دوام همنگا به همنگا به مبهستی کامیلوبون. (جدیدی، 2006، ص 266) (Jadidi, 2004, p: 266) بو نمونه کاتیک دملی "مندالمکم پهرورده کرد" وانا بوونی زینده مریکی خاوم ناوه ز و شیاو بو پرسه ی بنیاتنان و پهرورده کردن، به واتیده که "گه شه به تاوانا کاید"، جو له و رهفتارمکانم چاککرد. لیرموه دهر فمی نموه ی پیده دات که بنیته تاکیکی گونجاو بو ژیان له ژینگه مکی دیاریکراو به گوړه ی شیوازی پهرورده کردن له رووی ناوه زی و جهستیه ی و سروشتیموه. همروه ها گوته ی "که سه که پهرورده بو"، نامازه دهکات بو لایمه نزمونو نییمکانی ژیان، به واتی نموه که نزمون کردارمکانی دیاریکرد و سنورمکانی دارشت.

مهرجه بنه رته نیمکانی پهرورده مکی سمرکو توه نموه پرسه که شه ی که سایته تاگ له رووی جهستیه ی، ناوه زی، مؤر الیموه بگریتموه تاکو بتوانی شیاو و هاوسه نگبیتموه له گمل سروشندا، وانا له باز نه ی تهسکی خوی بازی پیدات بهر مو باز نه مکی فراوانتری نیو ژینگه ی دهروربه ری، له ژیر پرسنایى نممدا ده که ریت بلنن پهرورده دیارده مکی کومه لایمتیه وه که هر دیارده مکیتری کومه لایمتی ده کوپته ژیر رکیف و کاریگه ری گه شه و پښکومتموه. (صلیبا، 1385، ص 266) (Saliba, 1385, p: 266)

لیرمدا پښوېسته جیاکاری بکین له نیوان پهرورده و فیرکردندا (Education and Learning) فیرکردن واتی فیربوونی زانیاریمکی دیاریکراو دیت، بو نمونه که سیک ده بیژنیت "فیری زانیاریمکانم کرد و فیربوو"، بو پرسه ی فیرکردن مهرجه ده سوپزه مکانی ناسانکاری و ژینگه مکی گونجاوی فیرکردن بو فیرخواز هم له نیو قوتابخانه و هم

له دمر مهو دا هه بئيت، و اتا ده بئيت همما هه ننگي به كه له نيوان قوتابخانه و مالموه هه بئيت له پيناو پيشكه شكر دني بهر زترين ناستي فير كردن.

جيا كه موه ميكي ديكه ي پرؤسه ي فير كاري ئوه يه تايبه تمه مند تره له پهر وهر ده، چونكه پهر وهر ده گواسته وه ي زانباري و نهم و نومكانه بو فير خواز له گه ل همولي گور انكاري له خه سله تمه كانيدا و راستكر دنوه ي كرداره نالمبار مكاني، له بهر امبهردا چاندين و پهر پيداني رهفتار گه ليكه كه شياو و باشن بو ئوه ژينگه يه تيايدا ده ژيت. به لام فير كاري نه نها گواسته وه ي زانباريه به تمه كنك و ريگا جور او جور مكاني فير كردن، كه واته به كورتي له پهر وهر ده لاينه ي موري لي به شداره له پرؤسه كه دا به لام له فير كاري دا جمخت له لاينه ي زانستي و فير كردني زانباري ده كر يته وه. له پرؤسه ي فير كردندا ده بئيت كه سي فير كار هه بئيت. كه واته پرؤسه ي فير كردن پرؤسه ميكي سي جمسه ري به له نيوان فير خواز، فير كار و بابته ي فير كردن. له نيو سمته ري سيگوشه كه دا ژينگه ي فير كردن ياخود ئوه ژينگه يه هه يه كه هم فير خواز و هم فير كار تيايدا پرؤسه ي فير كردن بهر يوه ده بهن. ئه ممش بو گه يشته به ئامانجه بنه ميا به مكاني پهر وهر ده وه ك پاراستني كه لئور و بنياتناني نوه ميكي نوي به ديد و تيروا نينيكي نوي له گه ل گونجاو له گه ل سه رده م. له ژير روشنايي ئه م تيروا نينه دا ده كر يت بلين زانستي پهر وهر ده گرنگي به بنه ما و بيوره ها و به شه مكاني نيوان سه رجه م ئوه چالاكيانه ده دا كه ديار ده پهر وهر ده ميكه ان دهر يده خات بو گه يشتن به ياسا و تيوري ريخه ستن ي پرؤسه ي فير كاري و پهر وهر ده ي. (ابوطالب، 2001، ص 23-25) (Abu-Talib, 2001, P:23-25)

هه روه ها ئامانجي پهر وهر ده و پهر وهر ده كر پيويسته ديار و پرو نبيت و له سيسته ميكا دار يتر ابيت، به شيويه كه مبه سته مكاني شياو ي به دي هه نانبين و له پيناو ي ئامانجي مرو فايه نيه نه دا فير خوازان ئاراسته بكات، هه ر له پيناو ي ئه م ئامانجه نه دا بنياتناني مرو ف بكاته ئامانجي خوي و ره چاوي چالاكيه مكاني تاك و كو مئاگا بكات. ده كر يت به شيويه ميكي گه ستن بايخه ي پهر وهر ده به چمه ن خالنيك ديار بيكه ين:

1. ئامرازي مانوه و بهر ده وامي كو مئاگايه له ريگه ي پاراستن، گواسته وه، نو يكر دنوه ي كلتور كه ميوه.
2. گه شه ميكي سه ر تاسه ري به له كو مئاگادا بو خو نو يكر دنوه بهر مو ناينه ميكي گه ش.
3. گه شه پيداني سه ر وري مرو ف له چوار چيوه ي ياسا و شوناسي كه لتوري له گه شه ي ئه قايه تي كو مئاگادا. (سه عيد، 2004، ص 45) (Saeed, 2004, p: 45).

باسي دووه م: پهر وهر ده وه ك گر فتيكي فه لسه في

كه رچي پرؤسه ي پهر وهر ده هه ميشه چاره سه ره ي گر فته مكاني ژيان ده كات، چونكه ته نيا له ريگه ي پهر وهر ده و پرؤسه ي فير كاري به موه مرو ف بهر به توانا كاني خوي ده دا، له همولي چاره سه ر كردني كيشه هه نو كه ميكه كاني خوي و ئوه كيشانه ي پيشيني ده كات له ناينه دا بينه پيشوه، به لام له لايمكه وه ده كر يت پهر وهر ده خوي بيته گر فت و بابته نيك بو ليكو ئينه وه ي فه لسه في، بويه كاتيكي فه لسه فيانه رو ده كه ينه خودي پرؤسه كه ئه موا ناچار ده بين وه ك گر فتيكي فه لسه في رووي تتيكه ين.

پهر وهر ده پرؤسه ميكي دي زينه و له فور مه گه سته ميكه دا هه يچ كو مئاگايه كي مرو بي بي پهر وهر ده نه بو وه و ميژو وه كه ي ده كر يته وه بو هه زاران سال پيش ئيستا، له فور مه تايبه تيه ميكه شيدا وه ك پهر وهر ده ميكي سيسته ماتيكي و ريخراو بر يتيه له پراكتيزه ي تتيگه يشتن ي فه لسه في روو له كيشه پهر وهر ده ميكه ان، ئه ممش له نيوه ي به كه مي سه ده ي رابره دووه وه

له نمریکا به شیوهیهکی جیواز و هملگری مؤرک و تایهتتمندی خوی ومک لکیکی فلسفه له نیو فلسفهیهی پمرومردمدا جیگهی کرایموه. (هوندرتش، 2005، ص 200) (Hendrich, 2005,p: 200)

یهکیک لمو کیشانهی که رووبهرووی هم توئزمریکی بواری فلسفهیهی پمرومردم دهیتیموه ئومویه که لیکولینومکانی بواری پمرومردم له پیناو خودی پمرومردم و پمرومردم پمرومردم پمرومردم نمکراوه، بملکو له پیناو کومملیک نامانجی سیاسی یان فلسفهیهی رووبیتیکراوه. له کتیبی کوماردا یهکیک له ممزنترین سیستمه پمرومردمیهکان دهخریترو، ئوموی پمرومردم بزم پرسموه گرنگی همیه ئومو نیبه داخو فیلمسوف و توئزمرانی بواری پمرومردمیهی چمنده هاواری تیروانینمکانی پلاتون، بملکو کاتیک پمرومردم ومک گرتیکی فلسفهیهی دهخمینه بمرباس، ئومو دهیتیه گرت که ناخو چون دهکرت پمرومردم بکرتیه سیستماتیک، همروهه دهسلات رولی همیت لم پمرومردم بگیشتن به تیشکی چاکه و همقیقت؟

ئمه تمنیا تایمت نیبه به فلسفهیهکی دیاریکراوی ومک پلاتون، بملکو زوریک له بیاری و فیلمسوفان تیروانینیکی سیستماتیکراویان بۆ پمرومردم خستوترو. بهلام له فلسفهیهی لیبرالدا پیچموانهئو ئومه دهبینن، کاتیک رمچاوی ناخی مندال دمکات و ئومو بامته دمکانه دهیتیه نیو پرسومی پمرومردم که مندال خوی نامادهیه پیشوازیان لیکات، لیرموه دمردمکویت ئومو شیوازه له پمرومردمکردن فیروخواز رمچاوی حمز و خولیاکانی مندال دمکات، نمک فلسفه و ئایدیایهکی سمپنراو به سمر پرسومی پمرومردمدا. ئوموی لیرمدا گرنکه ئومویه، همردو جواری پمرومردم کون له به سمتهر کردنی تاک له پرسومی پمرومردمدا، بهلام جیوازیان له دانانی بامته فیروکاریدا که یهکمیان بامته فیروکاری پیشومخت دهسمپننیت و پیروزی دههمخشینت به جیگری بامته ئهستیمی دیاریکراو همروهه سروشت و دهولت، بهلام همچی دوومه بامته ئهستیمی جیگری نیبه و دهکرت به گویرهی تاکهکان گورانکاری تیدابکرت.

پهشی دووم: پمرومردمیهی پراگماتی

باسی یهکم: پرسومی پمرومردم

دیوی* تیزی نامرازگهری (instrumentalism) بۆ یهکهلاکردنموه و چارهمکردنی گرتیه فلسفهیهکان پیشکمشکرد، بمو مانایه که هممو بیروکهیهکی ومک نامراز بۆ چارهمکردن و شیکردنموهی کردیهکی پراکتیکی وینادهکرد؛ لم دیدگایموهبوو که دیوی روویکرده بواری پمرومردم و پنیووبو دهکرت لم بوامدا بیروکهکان روله نامرازیهکی خویان به باشی پیاده بکن. همروهه بیروکردنموه دیوی زیاتر له ژیر کاریگهری داروین و نزمونگهری نویدابوو، همربویه کاریگهری ئومو دوو رهوته داروینزم و نزمونگهری که یهکمیان سمرجم بیروکردنموه ئومو سمردهمهی خستبووه ژیر کاریگهری خویی و دوومیشیان ببوه موزکیکی دیاری سمرجم فلسفهیهی ئمگلوسمکسونی ئمیریکی؛ به تمواوی به تیروانین و فلسفهیهی پمرومردمیهکیموه دیاره. (کامل، 1993، ص 115-117) (Kamil, 1993,p: 115-117)

* چون دیوی (1899-1952)، یهکیک له به نوابانگترین و کاریگهترین فیلمسوفانی ئمیریکیه. خاومنی زیاتر له 50 کتیب و 200 وتاری له بواره جوراوجورمکانی فلسفهیدا. ئومو که تممئیکی دریز و توانایهکی زوری نوسینی همبوو، توانی بشداریهکی دیار و کاریگهری همیت له سمرجم دیسیپلینه جیوازمکانی فلسفهیدا؛ لوجیک، تیوری زانین، میتافیزیک، ئیتیک، سیاست، ئاین، ئیستتیک همروهه پمرومردم. (بروانه: Robert 1977. P: ix)

ديوى پيو ابو مروث له پيناوى ئو نامانجهى كه دهيمويت به دهستى بهينيت دتوانيت كومملاگاكه گورانپيداد و به خواستى خوى روه و ئو نامانجه ناراسته بكات كه خوازياريمتى. هيچ شتيك نمگور نييه، همموو شتيكى ژيانى مروث شياويى گوران و گشهسمنى تيدايه، جا بههاكهى هم شتيك بيت، كاتيك روتى گورانكارى خوازيارى گورينيمتى ئيدى دهبيت بگوريت. كهواته روتى چاكسازيكردن له ژيانى كوملايمتى و نابورى هم كومملاگايك دهخوازيت ريساكاني موراى و بهها كوملايمتى و نايينيهكنيش لمگال خويدا بگوريت. همريويه بنهماكاني سياسمتردن و نابورى و پمرومردمش له ناويدا برينين له بنهماگهكنى نمگور، بملكو روتى ژيان و گوراني كوملايمتى لمگال خويدا پملاكيشيان دهكاتنه نيو پروسمى گورانكاريموه. (كامل، 1993، ص 127-119) (Kamil, 1993, p: 119-127)

باشتره دمركى ئومه بكمين له باكراوندى ئو ديدنه پراگماتييمى ديويومه ديننه ناو پرسى پمرومردنه، همروهها دهبيت ئومه بزائين پمرومردنه برينيه له كاروباريكى گشتى و پمروهسته به تيروانين و بيروراى تاك به تاكى هم كومملاگايك. پرسى پمرومردنه زياتر له هم بواريكى ديكه كوملايمتى دياريكراوى پمروهسته به شارمايى و ليهاتوييموه، كمتر تيروانينى كهسانى ناسايى تيايدا به همد و مدهگيريت، بهلام زور جار له پمرومردنه پمروهسته دهبينه به ديدو تيروانينى گشتى و خملكاني ناساييموه. چونكه پمرومردنه زياتر له هم بواريكى ديكه تواناى دهسكاريكردنى دوى كوملايمتى و گورينى كاروبار و تيروانينه كوملايمتيمكاني هميه. بهلام بوى ديوى، كومملاگاي ديموكراتى ناتوانى لهو چارمنوسه رابكات كه تيايدا پرسى سياسمت و پمرومردنه له لايمن راي گشتييموه كونترول دهكرين، بهلام ئومه گرنگه ئم كونترولكردنه سنورمكاني تا كوييه و له كويشدا ئيش و كارمكاني كهسانى پسپورى پمرومردمى دهستپيدهكات؟ همريويه لاي ديوى نامانج و دوا مهبستمكاني پمرومردنه له لايمن هاوالاتيان دياريدمكرين، به شيويمك لمگال خوياندا گونجاوبيت همروهها مافى ئهوانه بريار له سمر دهرمنجامه به دهستهاتوومكان بدن له خويندنگادا له سمر بنهماى ئو پرسه گرنگانهى له رييموه مندالهمكان دهكرين به جوريكى دياريكراو له زن يان پياو. شارمايى پمرومردنه دهبيت كهسانيكى متمانميكراو شارماين، به شيويمك بتوانن تيكستى گونجاو همليزين، شيوازى وانمبىزي گونجاو دياريكمن، همروهها تواناى ماملهمكرديان همبيت لمگال ئو كيشه ئالوزانهى له پروسمى پمرومردمكدندا دينهپيشموه. (Dewey, 1909, p: vii)

ديدگاي پمرومردمى ديوى له ديدگا موراليهمكانيومه دريژ دهبيتومه؛ كاتيك ئو له بواري مورالدا وايدمبيني هيچ بههايمكى پيشتر چهسپنراو نييه تا ئيمه له همولى بهديهپنانيا بيربكمينهوه و تيبكوشين، بملكو بههاكان خويان له ئهمومونى روتانومه سمرهملدهدن و ئهمومونيش جمخت له دروستيان دهكاتومه، همروهها به تيمميرينى وادهى خوشيان دهپوكينومه (ئهمه برينيه له سروشتگمرايى فلسفهى ديوى)، كهواته له نيوان چاكه و خراپدا جمنگيكى ئهبدى و ميژويى نييه، بملكو ئومه ژينگيمكى دياركراوه بههايمكى مورالى و مك چاك زوق دهكاتومه و بههايمكى ديكه دهپوكينومه. ليرمه به گويرهى هم كيشيمك كه پيوسته چارهمسربكرت، ريفتاريكى دياريكراو خوى دهسببنييت كه پيوسته بى چارهمسركردنى كيشمكه بگيرتيمهر. كهواته چاكه ئومه كه همليستيكى دياريكراو دهخوازيت له دوىكى دياريكراودا، بهمش وينايكى مورالى دياريكراومان بى دهردهخت كه پيوسته له چارهمسركردنى كيشمكه هاناي بى بمين. ئم ديدنه له پمرومردنه پالى به ديويومه نا تا بناغهى پمرومردمى

پیشکومتخواری* دابریژیت؛ چونکه وهك نامازهمان بۆ کرد هممو هزاراندنیک بۆ چارهمرکردنی کیشمیکی دیاریکراو دیتهمثاروه و له ساتی ئهموونیشدا جۆریکی دیاریکراو له بهها و هملوئیسست خوی دهمپینیت؛ واته پهمورده دهبيت خوی بگونجینیت لهگهل ئمو کیشه ههقیقانهدا که منداً ههستی پیدهکات، له پیناو گهیشتنی پرۆسمکه به دهرمنجامیکی گونجاو. واتا پرۆسهی پهمورده گهرمهکه پرۆسمیکی دیموکراسیانهمیت له بری پهموردهی دهسهلاتگهرا و خۆسهپینی کلاسیکی. (کامل، ۱۹۹۳، ص ۱۲۱-۱۲۲) (Kamil, 1993, p: 121-122)

باسی دووهم: بنهمای پهموردهی پراگماتی (فیرگه وهك کارگهیهك)

پهمورده لای دیوی وهك تیکهیمیکی هاوواتا به تیکهیی دیموکراسی بهکارهینراوه. واتا ئهم دوو تیکهیه له بنهرمتدا نامازه بۆ ههمان واقعی سیاسی و کۆمهلاپهتی و جفاکی دهکهن. ههرچی دیموکراسییه لیرهدا وهك تیکهیمیکی بهرتهسکی نیو سیستمی سیاسی نابینریت، بهلکو دیموکراسی وهك شیوازی ژیانکردنی تاك و کۆمهلگا لیدهروانریت. ئهممش واتا له دهرهوهی شیوهژیانی دیموکراسیانه شیوهیمیکی گونجاوی ژیانکردن که شایسته به مرۆفینیت له گۆریدا نییه. هممو شیوه ژیانکردنیک نادیموکراسیانه سهردهکیشیت بۆ سهرکوکردن و ژیانکردنیک ناسروشتی و مرۆف دمخاته نیو دۆخی نادادی کۆمهلاپهتی و زۆرمهلی سیاسیوه. بینگومان فهلسفه زهمینهیهکه بۆ پرۆسمیهک تیاپدا سیستمی پهمورده به گشتی و فیرگه به تاپهتی وهك کارگهیهک مرۆفیک بهرهم دههینیت گونجاو لهگهل خواست و داواکاریمکانی کۆمهلگا و وهلامدهرهوهی ناستی گهشه و تیکهیشتنی کۆمهلگاکهی. دیوی نامازه به دۆخ و ژیانی مرۆفایهتی دهوات به تاپهت له گوندهکانی پيش سهرههلهانی شورشی پيشهسازی، که تیاپدا چۆن فۆرمه سهرمتاپهیمکانی کاری پيشهسازی له ناو خیزان و ئهنداممکانی خیزاندا ئهنجام دهدرا، ههرهها باس لهوه دهکات چۆن منداًلمکان بهشداریان دهکرد له کاری دهستی و فۆرمه سهرمتاپهیمکانی کاری پيشهسازیدا. دهکریت بلین له پرۆسمیهدا چهند ههستیکی جۆراوجۆر دهکوهیتوه:

- ۱- حمزی فیربوونی ریکخستن و سیستم.
  - ۲- فیربوونی کاری دهستی و دروستکردنی پهيوهندیکی دروست لهگهل پيشهسازیدا.
  - ۳- ههستکردن به بهرپرسیاریتی، له بهرامبهر شتهکان و ئهنجامدانی کارهکاندا.
  - ۴- بهرهمهپنان، ئهم پرۆسمیه ههر له سهرمتاوه منداًل فیردهکات پتویسته کاری بهرهمدار ئهنجامیدات.
  - ۵- مهبهست و نامانج: دهبيتته پالنهریکی بههیزی فیرخواز و فیرکار بۆ پهرومیدانی زیاتری پرۆسمکه.
- نابیت ههرگیز له پال فیربوونی تیوریدا لایهنی پراکتیکی فهرامۆش بکریت، بهلکو گهرمهکه فیرگه بییته کۆمهلگایهکی بچوک تیاپدا فیرخواز تهنیا زانیاری کۆنمکاتهوه و بییته بانکی زانیارییه جۆرهمجۆرمکان به بی پراکتیزه کردنیان، ناکریت هۆشی فیرخواز وهك میمۆریهک ماملهیی لهگهل بکریت بۆ ههنگرتنی زانیاری، بهلکو فیرخواز وهك

* ئایدیای پیشکومتخواری "progressive" له فهلسهفهیی دیویدا پینگهیمیکی سمنتری همیه و له تیروانینه پهموردهیهکانیشیدا به تهواری رهنگیداوئتهوه. ئمو پنیوایه مرۆف وهك بوونهمریکی زیندوو به بهردهوامی له گۆرانی هزری و مۆرالیدا. لیرموه گهشمکردن و پیشکوتن مۆرکی ژیانه، پهمورده دهبيتته ههنگری مۆرکی پیشکومتخواریانه و له پنتیکدا ناوستیت و ناکریت بنهமாகانی چهقیهستووبن، چونکه پهمورده پهيوهندیباره به ژیانی کۆمهلگا و مرۆفمکانهوه نامانجهکی له خزیدا تهواری نابیت و بههای فیرگه له پهيوهندیهکییدا به ژیانی کۆمهلگاوه. (بروانه: Ralf 1973, p: 50-51)

مرؤفیکی زیرهک و تاکیکی چالاکي نیو کوممگنا بمشداري دهکات له سودی گشتی و فیردهبیت کاری هابمش لهگهل ئوانیدیکهده بکات. ئمه یهکنک له دیارده بزرهکانی نیو سیستمی پهرورهدهی ههریمه چونکه دهرچوانی زانکو و بهشه جیا جیاکان به ریژهمیکی زور بیکار و به ریژهمیکی زورتیش دهرچوان ناکاران و رانههینراون تا بتوانن وهلامی پیداو یستیهکانی بازار بدنموه.

پروسمی پهرورهده دهخوازیت فیرخوازهمکان دهست له بهرهمه سهرمتایی و راستهوخوکانی درمخت و ناژلههکان بدن، ههرها به ئهموونی فیربین چون شتهکان له دۆخی سهرمتاییهوه دهگورین بو دۆخیکی دیکه تا بتوانین سودی لئوهر بگریین. ئهممش بیگومان له ریگهی ئامیرهوه ئهجامدهریت، بو نمونه لۆکه یان پهژم له دۆخه سهرمتاییهکهیهوه وهردهگوردریت بو دۆخیکی دیکه و دهکریته جل و بهرگ، ئموکات دهگونجیت بو پۆشین. دواي ئوموش پروسمی ساغکردنموه و بهبازارکردن دهستپندهکات. بیگومان پروسمیکی لهم شیویه پهیوهندیاره به چمندی لایینی معریفی و زانستی وهک فیزیاء، کیمیا، بابولوجی، کشتوکال و پیشهسازی ههروها بازارگانی و تمنامت له دواجاریشدا له دۆخی فراونبوونی پروژهمکهده و له ناسته فراوانهکهیدا پهیوهست دهبیتهوه به لایینی سیاست و حوکمرانی و ئابوریوه.

فیرخواز لهو پروسه سهرمتاییهده فیری چمند بابمئیکی سهرمکی زور گرنگ دهبیت وهک:

1- فیری "ئهموون" دهبیت، توژهرانی بواری پهرورهده جمخت له سهر ئهم لایینه دهکهنموه و سیستمی پهرورهدهی پراگماتی باهخی زوری پندهدات.

2- پهیوهندی لهگهل راستیه واقعیهمکان (رودانگهیههمکان)دا دروست دهکات، تمنیا له نیو تیوردا نامینئتهوه.

3- له سهر بنهمای مرؤفایمئی، خوشمویستی، بهرژهمندی، سودمندايمئی، ههروها بو خزمهتکردنی زیاتری خویان و کوممگادا پهیوهندی لهگهل هاوورئ و هاوپیشهمکانیدا دروست دهکن و کارکردنی گروپی ئهجام دهن، له پهرورهدهی ئهممهده کهمترین کاری گروپیمان همیه به هوی نهبوونی گیانی پیکهوهکارکردن بو ئامانجیکی دیاریکراو، بهمش پهیوهندی کومه لایمئی بههیز دهبیت و ئارامی دهروونی و همستی بهرپرسیاریتی بهرامبهر کوممگاو دهروبهری گهشه دهکات.

4- گرنگی زانست و پهیوهندی پتموی به ژیانوه بو زالبون به سهر زهمهتهیهکانی ژياندا، دهردهکهوئیت.

5- فیری ئوه دهبیت به ئارامی لهگهل ئوانیدیکهده بکهوئته گفتوگو له جیاتی توندوتیژی و به کارهینانی زمانی زیر، وانا له پروسمی پهرورهده فیری بنهما سهرمتاییهکانی پیکهوهژیان دهبیت و بهرمنگاری توندوتیژی دهبیتهوه.

6- جگه لهمانه فیری زمان، جوگرفیا، میژوو و دیالوگ و پمخشان دهبیت و به شیوهیهکی کارا لهگهل هونمردا ئاشنا دهبیت.

کارگهکهی دیوی شوئینیکه بو ئهجامدانی چالاکي و کاری پراکتیکی له ژیر چاودیری ماموستادا، ئهممش وادهکات له دواجاردا فیرخواز بیته کهسیکی کارامه و هاو لاییهکی چاک له کوممگایهکی تهنروستدا، سهرباری ئهمانه کهسیکی رۆشنییر و نازاد دهردهچیت، چونکه فیری بوارهکانی توژینهوهی کراوه دهبیت که پهیوهسته به ژیانی مرؤفوه.

(رایت، 2010، ص 240) (Rait, 2010, p: 240)

باسی سیئەم: ناوەندە کۆمەڵایەتیەکان و هەک فاکتەرێکی پەروردهیی

لە تێروانینی فەلسەفەیی پراگماتیدا، ژیان لە بنەرەدا و بە شێوەیەکی سروشتی خاوازیاری بەردەوامییە، ئەم بەردەوامیەش بەبێ نوێبوونەوەی هەمیشەیی مەحالە بێتەدی و ئەم پرۆسەش پرۆسەییکی خودییە. بەلام پێشکەوتنی ژیان و هااتەئارای کۆمەڵگای مۆدێرن هەروەها دەوڵەتی پێشکەوتووی هاوچەرخ پێویستی بەو هەیه بە شێوەیەکی سیستماتیک و بە کوالیتییەکی بەرز ئەم بەردەوامییە بەیئێتەدی و پەرهی پێیدات. هەربۆیە پەرورده وەک ئامرازێ کارێگەری بەدیھێنانی ئەم ئامانجە کۆمەڵگای مۆدێرن گرنگیمکی دەستلێبەر نەدرای هەیه و هاوتای خۆراک و پێداویستیە بەرەتێمەکانە بۆ ژیان فسیۆلۆجی. دیوی دەبوسیت ئامرازە پەروردهییەکانیش بە گۆرەیی سیستمەکە گۆران پێیدات، بۆ نمونە دیوی هەستیکرد ئەم تەختە (کورسی)یە کە فێرخاوا لە سەری دادەنیشیت و جیگەر کراوە بە ئەرزمە، ئیدی رینگە بە فێرخاوا نادات بە ئازادی ئاور بەتەو بە هیچ لایەک، واتە ئەگەر هاوڕێیەکی لە پشتمووە ئیدوانی هەبیت ناتوانیت بە ئاسانی بزانی تە کێبە و چۆن گەتوگۆی لەگەڵ بکات، چونکە فێرخاوا تەنیا رۆوی لە مامۆستایە و پۆلمکە و ریکخراوە کە مامۆستا دەبێتە سەنتەر لە پۆلدا. بۆیە ئەم کورسی و شێوە دانیشتنە پێوسیتە بە گۆرەیی گۆرانی کۆمەڵگا و سیستمی پەروردهیی بگۆریت بۆ شێوەیەکی کە رینگە لە ئازادییەکانی فێرخاوا نەگرت.

(دیوی، الیموقراطیة و...، ص 10) (Dewy, Democracy and..., p: 10)

پەرورده وەک پرۆسەییکی گشتی بریتییە لە پرۆسەیی نوێبوونەوەی نەوکان و پارێزگاری لە چاککردن و بە رۆشنیبرکردنی نەوکان، لە رۆوی ئامانجە پەرورده بریتییە لە سەرلەنوێ دروستبوونەو و بنیاتنەوێتی چالاکیەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا. (رایت، 2010، ص 10) (Rait, 2010, p: 10)

بە گۆرەیی ئەمە ژینگە و ناوەندی کۆمەڵایەتی دەرفەت دەرخسینیت بۆ:-

- 1 - دروستکردنی جیهانبینی فراوان و رەخساندنی دەرفەت بۆ ناسین و هەستکردن بە شتەکان.
  - 2 - داڕشتنی پلان و ریکاری گونجاو بۆ ئەنجامدانی کارێک و سەرکەوتن بە هاویشی و هاوکاری دەوروبەر.
  - 3 - دروستکردنی هەستی باوەر بەخۆبوون و بەهێزکردنی پالەنەرەکان بۆ بە ئەنجامگەیانندی هەر کارێک.
- لە سەر ئەم بنەمایانە ژینگە کۆمەڵایەتی هەنگاو دواي هەنگاو دەبێتە سیستمیکی تاییبەت لە رەفتار و مەیل و ئارەزوو بۆ کارکردن. (عبد جاسم، 2012، ص 489) (Abd Jasm, 2012, p: 489)

باسی چوارەم: پەرورده وەک دروستکردن و ئامانج

مەبەست لە دروستکردن و ئامانج ئەوێ پەرورده فاکتەرێکی کارێگەری بنیاتنان و دروستکردنە ئەک تەنیا پرۆسەییکی فێرکاری بێت، هەروەها پەرورده بە تەنیا پرۆسەیی دەرخستنی لایەنی کرداری تاک یان رەهینانی توانستە عەقڵیمەکان نییە، بەلکو پەرورده لە پال ئەمانەشدا دروستکردنی عەقڵیمەتیکی تازەییە لە رینگای پێکەوتنەگەردانی ئایدیاکان و دیاریکردنی کارێگەری دەرخسینەکان. دەکرێ هێربارت* وەک نوێنەری ئەم تێورە ببینریت، کاتێک ئەو پێیوایە بە هیچ شێوەیەکی ئایدیای زکماکی لە عەقڵی مەروفا بوونی نییە، بەلکو عەقڵی مەروفا هەلگری هێزی زکماکییە بۆ دروستکردنی خەسڵەتەکان، بەگۆرەیی کارێگەری رۆدواوەکان و بەدەنگەوچوونیشیان گۆرانکاری بە سەردادیت،

* یۆهان فیردریک هێربارت: فەیلەسوف و دەروونزانیکی ئەلمانی بوو کە بە دۆزەرەوێ پەرورده وەک دیسپلینێکی ئەکادیمی دادەنریت. لە 4 مە 1776 لە دایکبوو و لە 14 ئۆگۆستی 1841 مردووە.

نم به دننگو مچونمش پییدهگوتریت فورمه هوشمکیهکان (vorstellungen). (عبد جاسم، 2012، ص، 2) (Abd (Jasm, 2012, p: 2

بهشی سنیهم: پرۆسهی پهرورده له ههریمی کوردستاندا (رهخنده و چارهسهر)

باسی یهکهه: دۆخی پهرورده له ههریمی کوردستان (شێوازی فێرکردن و فێرکاری)

رهنگه هینده ئهستم نهبیت که به شیوهیهکی گشتی دۆخی پهرورده له ههریمی کوردستاندا دیار بیکهیت، چونکه به روانینیکی خیرا دۆخیکی شپرزه و تیکچرژاو ههروهها ناههمواری پهروردهیی له ههریمی کوردستاندا دهردهکویت. بهلام کاتیک دهموویت به تاییهتی و به وردی گرفتهکه دیار بیکهیت رووبهرووی ئهستمی و لئییهکی زور دهبیتهوه. لێرموه دهردهکویت، توێژینهوهی میدانی دهروونزانانه و کۆمهلناسانه ههروهها پهروردهبیانهی زههههه لهو بواردادا پێویستن، تاكو بتوانریت گرفتهکه به شیوهیهکی زاستیانه دیار بیکریت و شروقهی پێویست بکریت، دواتر چارهسهری گونجاو پێشنیار بکریت. چونکه له رێی پهروردهوه دهتوانین ههموو بواردانی ژیان بهرووپیش بهرین و گۆرانی پۆزتهیفیان تیدا بهر ههمیهینین، به پێچهوانهوه نهبوونی پهرورده به واتای گرفت و کێشهی ئهم بواردانه دیت.

(نهمین، 2012، ل 12-13) (Amin, 2012, P:12-13)

لای دێوی پهرورده گهرهکه له لایهکهوه به دۆخی ئیستایی کۆمهلگه رابگات و ههنگاو بهروه ئاستیکی بالاتر و پێشکوتوتر بنیت، بۆ ئهوهی له دۆخی ئیستایدا نهچهقیته و به شیوهیهکی بهردوام پێشکوتونی زیاتر بهرهم بهیتهیت، له ههمانکاتیشدا کۆمهلگای پێشکوتوو و چالاک ههمیشه سیستهمی پێشکوتوتری پهروردهیی بونیاتدهنیت و پهرورده له دۆخیکهوه بۆ دۆخیکی دیکه پێشکوتوو دهگۆزیتهوه. بۆیه ئهم دووانه کۆمهلگا و پهرورده وهک دوانهیهکی راستهوانه و لیکدانمباراو بهیهکهوه و بۆ ههمان ئامانجی پێشکوتوانه بهروو پێشوه دهروون. (Dewey, 2009, p: 4-5) بهلام پهروردهی ههریمدا نهک ههر ئهمه نابینین بهلکو زور به پێچهوانهوه دهبینین پهرورده به هۆی نهبوونی بهرچاروونی و فلهسهفهیهکی گونجاو و دیاریکراو کۆمهلگا بهرووه دواره دهگێزیتهوه و رینگهی بهرووپێشچوونی لێدهگریته و لهمپهری بۆ دروستدهکات، ههروهها پهرورده به هۆی ئهوهی ئاراستهیهکی دیاریکراوی رووه پێشکوتن نییه، ئهوا زورچار پهره به وهستاوی کۆمهلگا دعات و توانای ئهوهی نییه ببینه جیگروهی کایهکانی دیکه کۆمهلگا بهلکو دهبیته پاشکو و بهدووی ئهوا ئامانجاندا دهروات که ئهم کایانه به هۆی ههژمونی زوریان به سهر پهروردهدا دهیسهپینن. (نهمین، 2012، ل 16) (Amin, 2012, p: 16) بۆ ئهوهش پهرورده له پاشکۆبیتی بواردانی دیکه کۆمهلگا رزگاری بیت و ببیته هاوتا و هاوشانی کۆمهلگا و وهک دوانهیهک یهکتری تهواو بکهن، گهرهکه چهقی بیکردنهوهی کۆمهلگا و لایهنی بهرپرس له نیو دهسهلاتدا له سهر پهروردهبیت و ئهم تیکهیهشته به تهواوی کاریگری دابنیت که ناشیت پهرورده وهک کایهیهکی ئاسایی کۆمهلگا لێبروانریت، بهلکو دهبیت وهک دیوی دووهمی کۆمهلگا ببینریت و گرنگی پێدیریت.

باسی دووهه: گرفتهکانی پهرورده (دیدیکی رهخندهیی)

یهکێک له گرفته گهرهکانی سیستهمی پهروردهی ههریم ئهوهیه تا ئیستا سیستهمی فێرکاری سیستهمیکی دیموکراسی نییه و نهتواندراوه بهها دیموکراسیهکان وهک بههای بنهرتی ژیان و مامله و رهفتارکردن لهم سیستهمدا جییکرینهوه

و له ناخ و دەر وونی فیرخواز اندا و مک بهای دهنستایبهر نهدراو بچیندرین. ئوهی مههمستانه لم توئزینوه کورتهدا باسی بکین ئوهیه چیهی گشتی ئم گرفته پهر و دهیه دیار بیکهین و و مک کیشمی بنهرتی سیستمی پهر و ده بیخه پهر و، دواى ئوه لیکنوئینوه و چار سمر بیکان بۆ توئزینوهی تایبعت و مهیدانی جیبهیلین.

پرسیاری بنهرتی ئوهیه، بۆچی سمر باری ئوهی سیستمی دهسهلات و دهوله تدارى له کوردستاندا بانگه شهی دیموکراسیهت دهکات، بهلام سیستمی پهر و ده نهیتوانیوه بهو ناسته که له کومه لگه دا بانگه شه دهکرت له نیو سیستم و پروگرامی پهر و ده بییدا جیکهوت بکرت؟ ئم پرسه له بنهر متدا به شیوه میکی ریزمی پاساوی خوی همیه لای دیوی، چونکه پرسى پهر و ده له نیو دسلین و ریکاره پهر و دهیه کونترۆل کرا و هکاندا بمریوه دهچیت، بهلام نابى ئوهی فیرگهکان و ناوهندهکانی خویندن درهنگتر دیموکراسی تیاندا جیکهوت ده بیت بیته به هانمیهک بۆ ئوهی دواى ئوه همموو ساله کمترین بهها دیموکراسیهکانی و مک نازادی و مافی مروّف و هاوسمنگی رهگزی و ریزگرتن و ریبیدانی توانسته که سیهکانی فیرخواز پشتگوئ خرابن. به دیموکراسیه کردنی پرۆسهی پهر و ده و فیرکردن بهو واتایه دیت فیرخواز ده رگاکانی له بمردهما ناوه لا بکرت تاکو به شیوه میکی نازادانه ئه قلی بهکار بهینیت و بیکاته بنه مایهک بۆ ههلبهستنی زانست و توئزینوه ئه کادیمی و زانستیهکان، بۆ ئه ممش ده بیت ههلی بۆ بره م سینریت و نامراز مکانی بۆ فه راهم بکرت تاکو به شیوه میکی ئه کتیف هوشی بخاته مگر. (Dewey, 1903, p: 199-201)

له سیستمی پهر و دهی دیموکراسیدا، جۆرێک له نازادی نهک هه ر ده مبخشریته فیرخواز به لکو ده مبخشریته فیرگه و مامۆستایانیش تاکو به گویرهی همز و ناستی فیرخواز و مامۆستایانیش شیوازی پهر و ده کردن و فیرکاری شیوا به خویان دیار بیکن به مەرچیک له گه ل دیموکراسی و بهها مرو فایه تیه مکاندا گونجاو بیت. به پێچه وانوه ریکاری پهر و دهی گشتگیر سیستمی داپلۆسنه ری پهر و دهی بهر هه مده هینیت که ریزگه له پێشکهوتن و کرانهوه (قه رده اخی، 2011، ل 14-15)

به لام ئوهی جیگای داخه ئوهیه له هه ریمی کوردستاندا که مترین پێشقه چونی دیموکراسیا نه و کرانهوه ده بینین له فیرگه و ناوهندهکانی خویندندا. تا ئیستا سیستمی سمر تاپا گیری پهر و دهی له وهزارهت و پهر و ده گشته کانهوه دریز ده بینوه ده سه پیندریت به سمر فیرگهکاندا به بیانووی نازانستی و نا پهر و دهی و له ژیر ناوی به مکه ستنی سیستمی پهر و ده دا هوش و گو شی فیرخوازان و مامۆستایان له قالب ده دن و که مترین مه و داوی بهر کردنوه و خۆرێکه ستنیان پیده دن، له سیستمی توتالدا به مکه مخرین و ریزگه نادریت سنور مکانی ئم سیستمه ههتا له پیناوی باشتر پهر و ده کردن و فیرکردنی شیوا دا به میندریت. سه پاندنی پروگرامیکی به مگرتووی خویندن که چهن دین هه لمی زانستی زهق و هه لمی پهر و دهی تیدا یه، هۆکاریکی کاریگه ری ئم شپرزیهیه سیستمی فیرکاریه له هه ریمی کوردستاندا. سیستمی دیموکرات ئامانه مکن دیار ده مکات و لنده گه ریت فیرگه خوی به دووی ریزگه و میکانیزمهکانی گه یشتندا و ئاییت و پروگرام و ریزگایهک ده ستنیشان بکات له گه ل فیرگه و دۆخی مامۆستایان و فیرخوازاندا بیتوه. (قه رده اخی، 2011، ل 31).

لایه نیکی دیکه ی رهوشی نا له باری پهر و دهی له هه ریمدا ئوهیه پروگرام و سیستمی پهر و ده تیورین و که مترین ناستی پراکتیک کردن و ئهزمون کردنی زانین و زانیاریه مکن له بهر چا و گیراوه. له نیو سیستمی فیرکاری نیمه دا پروگرامی خویندن سه منته ره و مامۆستا و فیرخواز به ده وریدا ده سو رینه وه، و مک ئوهی پروگرامهکانی خویندن

تيكستي بيروزين و نهشياوبيت بيت و فاريزهيان لي بگوردريت. ماموستا ناچاره له ئلفموه تا ياي به گویره ي ريزهبندي ناو پروگراممکه بو فيرخواز مکان شروفه بکات، له بهرامبيرشدا فيرخواز مکان وک توتی ناچارن نو پروگرامه به فاريزه و خالموه نوزيمر بکمن و له تاقيرکنموهشدا وک خوی بيدهنموه و بينه ناوينه ي دننگ و رهنگی فيرکاران به بي نوهی هيچ خواستیکي فيرخواز رمچاو بکريت.

له پيگهی دوهمدا، ماموستا وک قوربانيمکی ئم سيستمه بووته سمنتری دوهمی نيو فيرگه، فيرخواز له خولگهی دوهميدا به دوری ماموستادا دهخوليتموه. واته ماموستا له نيو پولدا دهبيته چمق و وانمبیز نرکييمتی پروگراممکه تهاو بکات به تاييمت لمو واناندا که بمکالورين، بويه له پيناوی ئم ئانجهدا ماموستا ويزای زورلمخوکردن ناچاره زور له فيرخواز مکانيش دهکات و به شيوميهکی ناروا بيدهنگيان دهکات و ناچاران دهکات سمرباری نوهی ئارمزوی وانميكيش نمکن به لام دهبي نوزيمری بکمن و بمو شيوازه لتي تيبگن که پروگرامه دياری کردوه و ماموستاکه شروفه ي دهکات. ئمه تهاو پيچموانه ي سيستمی ديموکراسيه له فيرگه دا که فيرخواز له سمنتری فيربووندا دادنيت و ماموستا و پروگرامی خویندنيش له پيناو فيرخوازا دهخزينمگم. سيستمی پمرومده ي ديموکراسی ريگه به پمروايزخستنی فيرخواز نادات، نک هر له پول و کاتي واندا، بلکو له دارشنتی پروگرام و بهرنامه ي کاری فيرگهشدا، بهمش فيرخواز ههست به سمنگ و گرانی به های خوی دهکات و پروگرام و بهرنامکاني فيرکردنيش وک بهشنيک لهخوی و تهرب لمگمل خولياکاني دهبيت، هر بويه باشتر دهوانيت لهگهلياندا بگونجيت و زياتر دهوانيت فيربيت.

بويه ئم دuxe کاریگهی گموره و بهرته ي به سمر ديموکراتيزه بونی فيرگه و پمرومده ههيه له ههريما، سمرباری بهستنی کونگره ي پمرومده له سالی 2007 و وهگرنتی چمندين برياری گرنگ، به لام هيشتا نو بريارانه نمکووتونه تهاو باری جيمجیکردن و تمنا وک ممرهکمی سمر کاغز ماونتموه، تهاو ليکچوو لهگمل شيوازی وانخويندنی نيو فيرگهکان که بریتين له وانه ي تيوری و نابنه پراکتیک، ئم بريارانها تمنا وک برياری تيوری له کونگره دا برياران ليدرا. (قمر مداحی، 2011، ل 195-199)

باسی سيپه: خاله نيگه تيفهکانی پروسه ي پمرومده ي ههريمی کوردستان

تهوهري يکه: نه بونی سيستمی پمرومده ي

سمرتا پيوسته له تيگهی سيستمی پمرومده ي تيبگين. مبهست چيه له سيستمی پمرومده ي؟ به چی دهگورتيت سيستمی پمرومده ي؟ ههروه ها چی شتيکه ومان لندهکات بلين که سيستمی پمرومده له ههريما نييه؟ سيستمی پمرومده له باخچه ي ساوايانموه دهگريتموه تا دوا ناستی خویندن. بهمش فيرگه بچوکترين يکه ي ريخراوی پمرومده ييه و ولاتيش گهورنرين يکه ي ريخراوی پمرومده ييه، بم تيگه شسته نوه سيستمی پمرومده ييه که دواچار ريخستن به ولاتيش دهکات. به شيويهک ناکريت حکومتيش به دهر له سيستمی پمرومده وينا بکريت.

لمو پينا سه کورته ي سيستمی پمرومده ي تيدهگين که پيوسته ئم يکه کومه لایمته ي و سياسيانه ي نيو هر ولاتیک به گویره ي سيستمی دياريکراو له ولاندا ريکبزين و دواچار به ريخستنی ئم يکه بچوکانه ولاتيکی يهگرتوی ريخراو دروست دهبيت. نوه ي ئمکی ئم ريخستنه ي دهکووته سمرشان و دهبيته بربره ي پشتی ههموو

رېځخستنه‌کان برېښه له سیستمی پرموده، چونکه دواچار پرموده نندامی پرموده‌کراو پېشکشی همر کایه و یکه‌میکي کومه‌لايمتی سیاسی دهکات و دهیبه‌سنتیته‌وه نهم نندامهش به گویره‌ی نهم شيوه‌مگرته‌يه له سیستمی پرموده‌دا پييدار او، نهم یکه کومه‌لايمتی یان سیاسیبه دهیبه‌سنتیته‌وه به کوی سیستمه‌مکه‌وه.

سیستمی پرموده کوملنگ سمرچاوه‌ی مادی و مروی دهگرته‌وه، دهکرت بهم شيوه‌يه ديار بيكرين: آ- بودجه و تیچووی پرموده: سمرجهم تیچو‌مکانی نهم سیستمی پرموده به موجهی ماموستایانه‌وه.

ب- سمرچاوه مرویبه‌کان: سمرجهم کارمندا، ماموستا، فیرخوازان دهگرته‌وه.

ج- سمرچاوه مادیبه‌کانی سیستمی پرموده: کهلوپلی فیزیکی، کهرسته و نامراز مکانی پرموده.

د- سمرچاوه‌ی کات: هممو نهمکاته‌ی له لایمن ماوستا، فیرخوازان، کارمندانوه دهبخشرت. (OECD 2013, p:

93-125)

مهبست له باسکردنی نهم سمرچاوه مروی و مادیانه‌ی نهم سیستمی پرموده پرموده‌يه بؤ کیشی دوهمی سیستمی پرموده له همریمی کوردستاندا. چونکه وک پښتر نامازهمان پيدا سیستمی پرموده برېښه له سمرچاوه‌کانی سیستمه‌مکه و هه‌بوونی تیگه‌یشنتیگ بؤ ناراسته‌کردنیان به شيوه‌میکي دروست، گمر نهم تیگه‌یشنته نه‌بیت یاخود تیگه‌یشنتیگی نادرستیت، نهم همرچهند سمرچاوه‌کانی سیستمی پرموده دؤلمه‌ندبیت به‌لام هیشتا ناتوانیت نامانجه پرموده‌يه‌کان به‌باشی به‌دیبه‌نیت. که‌واته سیستمیکی ناکارا ناتوانیت به باشی سود له سمرچاوه مادی و مرویبه‌کانی و همدئ کات ته‌نیا کات به‌فیر و دانه نهمک ده‌سگیرکردنی بهر همیمی خوازاو.

ته‌وه‌ری دوهم: نه‌بوونی نامانج

به‌و پښی پرموده له همولی پاراستنی که‌لتور و کوملنگ له لایمک و بنیاتنای کوملنگایمکی داهاتوویه له لایمکی دیکه‌وه. هیچ سیستمیکی پرموده‌يه ناشیت ته‌نیا نامانجی هیشته‌وه‌ی نهمبیت که نئستا همیه، بملکو همیشه پرموده گمرکه روئیایمکی بؤ ناینده هه‌بیت و نهمه بیبیت که ده‌موت بنیاتی بنیت. نهمش ناچارمان دهکات به‌وه‌ی سیاسمتیکی پرموده‌يه روون و ناشکرا هه‌بیت تاکو به گویره‌ی نهم سیاسمه پرموده‌يه که هملقولاوی فلسفه‌ی پرموده و دنیایی دهسه‌لته بؤ ناینده، همنگوه پرموده‌يه‌کان ناراسته بکرتن. (نالانی، 2015، ل 313)

همروه‌ها گمرکه دهسه‌لات بتوانی له ریگه‌ی بریاریکه‌وه ده‌زگا و نورگانه‌کانی حکومت پابند بکات و رینمایي پیوستیان پیدات و یاسا و ریکاری پیوسیت بگرته‌به‌ر بؤ هموله دژبهره‌کانی نهم سیاسمه پرموده‌يه. نهمش له ریگای پابندکردن و ریگرتن له همر پرموده‌يه‌ی ناهرمی که دژ به سیاسمتی پرموده‌يه بیت له ولاتدا.

نهمگر سیستمی پرموده نامانجی نه‌بیت، نهمه نئستا همیه له نهم سیستمیکی پرموده‌ی ناکارادا همنگاو به همنگاو خراپتر دهکرت و توشی داوهستان ده‌بیت تا ناستی بؤگمبون. نهمش کاریگرمکانی ته‌نیا له سمر تاک ده‌ناکه‌وت، بملکو ده‌گویرته‌وه بؤ کوملنگا، به‌ممش پرموده ده‌بیته یکه‌نگ له لایمنه نیگه‌نیفهمکانی نهم کوملنگا له بری نهمه‌ی کاریگرمی باش دابنیت، کاریگرمی خراپ داهنیت.

کاتیک له دیدی دیوبه‌وه دهر و انیه پرموده و نامانجه‌کابی، ده‌بینین پرؤسمی پرموده ته‌نیا پرؤسمیکی بچوکی نهم ژیانای کوملنگا نیبه، بملکو پرؤسمیکی همه‌لایمن و په‌وه‌ندیداره به سمرجهم کایمکانی ژیانوه. همریوه روشنی نامانجی پرموده‌يه و کارایی پرؤسمی پرموده له به‌دیبه‌نای نامانجه‌کانیدا، برېښه له روشنی کوملنگا بؤ ناینده‌ی خوی و ده‌سختی نامانجه‌کانی.

لئرومه، يمکنک له گرنگترین نمرکمانی پمورده نومه فيرخواز توانستی بپويست له روى بيرکردنموى رمخمنگرانومه و مربرگريت بؤ بمرنگار بونوموى تيروانينى سمور و ديار يکردنى خووه نعلقيه خراپمکانى، همروه ها خستننژير پسيارى بيرو باومره باومکانى کوملگا و هممو نوه وهمانه بى بناوى معرفيمكى دروستهوه له کوملگاوه بومان گوتراومته. وک ديوى ناماژى پيدمکات باومربون بوموى زموى تمخته باومريكى گشتگيربوو بمر لوموى کولومبس له ريگى کوملگى بملگى نزمونوموه بيسلمينيت که زموى گوييه. همربويه گومانکردن له زانياريمک که پنيستر وک فاکت دراوه، ريگايکه بؤ دوباره بنياتنوموى زانياريمکان و نمرى يمکمه فيرگمشه نم توانايه بداته تاك. گهرچى نمرى فيرگه نييه که سمرجم نارگيومينتهکان بؤ فيرخوار يمکالا بکاتموه چونکه نمم کاریکه نمشياوى نجامدانه، بهلام دهبي فيرگه نم توانست و نازايمتیه، همروه ها نمرى کونجکولى له تاکدا بچينيت تا به شيومى قول و کاريمگر بکوميته دوى پشکين و يمکالا کردنموى دروست له نادروست، گرمانه بؤ چونى سمرپى لمگل باومريكى سملينراو و نزمونکراو. (Dewey, 1916, p: 4-28)

به بروى ديوى فيرخواز هيچ ريگايكى ديكى له بمردمدا نييه جگه له پاکردنموى باومرکانى و بزارکردن. بهلام نم برسويه بهي پموردهمكى باش له کوملگادا کردهمكى محاله، لئرومه تيدهگين پمورده يمکنک له نمره همربميامکانى برينيه له پاکردنموه و بزارکردنى تاك له باومره هلمکان له لايك و پيدانى توانست به فيرخواز تا بتوانيت به ديدى رمخميانومه نم باورانه هلمبسنگينيت که کوملگا بى ويستى خوى ناخنيومته زيهنى و نمويش وک باومر و بنمى بيرکردنموه بى کيشه بؤ سمردمانتيک لمگلياندا ژياوه و وک تيروانينى جياومر و مرگرتون. کمواته نمرى پموردهمى بيرکردنموى مروث ناراستمکات بمر و نامانجى دروست و نم شوينه که کوملگاي موديرن دمخوازيت، گهرچى به تيروانينى ديوى نمرى پمورده نييه بيرکردنموه له مروثدا دروستمکات، چونکه بيرکردنموه پمورهسته به بنمى هيزه سروشنيهکى بونومه، بهلام نمرکيمتى بيرکردنموه پمورده بکات و گشمى پيدات بمر و نامانجى راون. (Dewey, 1910, p: 29)

کمواته به کورتى دهبيت نامانجى پمورده هوشى تاك بيت له کوملگادا، بمر و نازادکردن و کرانموى، همروه ها دهبيت چنده نيگرانى فيرکردنباين له روى زمان و ماتماتيک و بوارمکانى ديكه، دهبيت زياتر نيگرانى نموبين که هوشيان به چ شيوازيک پمورده دمکريت. دهبيت نم پرسياوه بينه پرسياوى هممو نوانه به پموردهموى خمرىکن، ناخو فيرخوازمکانمان رمخميانه بيردمکمنوه يان توتى ناسا به شيوازي حوجرمى خمرىکى گوتنومه و نمزبمرکردن بهي نموى تاكتيفانه هوشيان بخمنکار. دهبيت نم پرسياوه له خومان بکمين نيمه فيرخوازمکانمان دمکمينه بانكى زانيارى يان دهيانکمين به بوونىکى نمکتيق له نيو کايى زانيندا تا خويان به يمکالا کردنموه و سمردمکردن له زانينمکان هوشيان زياتر بمر و پيشموه بمرن.

تهوهرى سييه: نهبوونى شيوازيكى فيرکاري گونجاو (نهبوونى فيرکاري پراگماتيانه)

يمکنک له کيشه سمرمکيبهکانى پمورده له هرئيمى کوردستاندا کيشمى نهبوونى شيوازي فيرکاري گونجاوه بؤ پموردمکردن و بارهينانى فيرخواز. نهبوونى شيوازي فيرکاري واپکردوه له فيرگهيمکوه بؤ فيرگهيمکيتر و له ماموستايهکوه بؤ ماموستايهکيتر بهي گويدانه هيچ بنمايمكى زانستى و رمچاومرکدى گورانکاريه خيراکانى دنيا، ماموستا به گويره تپگهيشتن و سمليقه خوى وانميژى بکات. شيوازي وانميژى له دنياى موديرندا زانستىکى

تایمه و ماموستا دهییت بهر لهوهی دستبده کاره وانهبیژی لئی بههر مهندهییت، تاکو بتوانی به ناستیکی باش نمرکه پهر و مدهییهکانی حییمجی بکات. گهرچی ماموستا تا رادهیهک نازاده له شیوازی وانمگوتنموه و هملبژاردنی ریگایهکی شیواو بو تیگهپاندنی فیرخووان، بهلام بیگومان دهبی هملبژاردنی نهم شیوازه به گویرهی پیوهری زانستی بییت و رمچاوی بنهما پهر و مدهییهکان و نهمو خاله جموهر یانه بکات که پهر و مدهییهکی پشکمو تنخواز دهیخوازییت.

دیداکتیک (شیوازی وانهبیژی) به یهکنیک له سمرهکیتربین بهشمکانی پهر و مدهییهکانی همژمار دهکرییت و شیواز و چونیتهی وانمگوتنموه ماموستا دیاریدهکات له نیو پؤلدا پیوهست به همر وانهمکهوه دهکرییت شیواز و چونیتهیهکهی بگوریت. (سمعید، 2004، ل 116) بهلام نهموهی لیرهدها پیوهست بهم باسموه بو نیمه گرنگه نهمونهیه که بچینه نیو وردهکاریمکانی نهموهی که دهبی همر وانهمکه به چ شیوازییک بگوتریتموه و ماموستا چون ماملهی لهگهله بکات. چونکه نهمه بابمتهیکه زانستی چونیتهی وانمگوتنموه پیوهی خهریک دهبییت، بهلام چونیتهی وانمگوتنموه له رووی پرهنسیپ و هملبژاردنی میتودی گونجاوی وانهبیژیوه پیوهست دهبیتموه به فملسفه.

نالهباری ماتریالهکانی خویندن و ژینگهیی پهر و مدهییهکی دهرفهت به ماموستایان و فیرخووان نادات به شیوهیهکی پراکتیکی رووبکهنه نهمومونکاری و نهمجامدانی نهموهی فیری دهبن. به تیروانینی دیوی پرؤسهی پهر و مدهییهکی گهرکه فیرخواز وهک چهقی پرؤسهی پهر و مدهییهکی ببینیت و بو نهممش پیویسته فیرخواز تمنیا وهک گونگر رؤلئ پاسیقی پینهدرییت، بملکو پیویسته فیرخواز بهشداری بکات له پرؤسهی پیکهینان و دروستکردنی زانیاریدا به شیوهیهکی پراکتیکی له ژیر چاودیر فیرکاردا خوی زانیاریکان پیکهینیت. بههممانشیوهی زانیاری بواره جیوازه مکان کاتی له تاقیگهده هملدهستن به پیکهینان و لیکولینهوهی زانیاریهکان و چارهمرکردنی کیشمکان، نهمو فیرخوازانش بو نهموهی نهدای رؤلئیکی نهمکتیف بکن پیویسته به شیوهیهکی تاقیکاری خهریکی لیکولینهوهی زانیاریهکان و چارهمرکردنی کیشمکانبن. (Dewey, 1910, p: 29-39)

بهشی چوارهم: پهیوهندی فملسهفه و پهر و مدهییهکی

باسی یهکهم: کارلیکهکانی ژینگهیی کومه لایهتی و پرؤسهی پهر و مدهییهکی

ژینگهیی کومه لایهتی یاخود مدهییهکی فیرگه ژینگهیهکی جیواز و همندیجار دابراوه له ژینگهیی فیرگه، نهممش دهگمریتموه بو سروشتی نهمو دیسپلین و ریکارهی له ژینگهیی فیرگهده پیاده دهکرییت، همر و هها ژینگهیی فیرگه به سروشته فیرکاریمکهی وایکردوه بو شاییهک بکهوئته نیوان نهم دوو ژینگهیهوه که فیرخواز سمرجمی کاتمهکانی خوی تیایاندا به سمردهبات. همر و هها نهموش ناشکرایه نهم دوو ژینگهیه به تهووی له یهکتری دابراونین و به بهردهوامی کاریگهری له سمر یهکتر دهنونین. به تیروانینی دیویش چهنده نهمو بو شاییهی نیوان نهم دوو ژینگهیه فراوانترییت هینده فیرگه له سروشتی فیرکاریانهی دور دهکوهیتموه و فیرخواز دهخاته دؤخیکهوه ناتوانی نهم جیوازیه تیبیگات، بهممش له فیربوونیکی سروشتی دوری دهخاتهوه.

ژینگهیی کومه لایهتی له یهکهم رۆژی ژیانی همر تاکیکهوه دهستیپدهکات و تیایا توانسته بنهماییهکانی ژیان و مدهییهکی، تیایا به شیوهیهکی نافورمال له ژیر پرؤسهی پهر و مدهییهکی. دهبییت فیرگه دهرفهتیک بییت بو تاک تا توانای بداتی له سنوره بهرتمسکه لوکالیهکی لیهی هاتوهه بییته تاکیک تا پهیوهندییهکی بهر فراوان لهگهله دور و بهر دروست بکات.

تاك له پرۆسهی بمرکوتنی کومه لایمتیدا چهند ویستگهیهک نهمون دمکات؛ خیزان، شقام، شوینی کار، ریخراو و دهزگای نایینی. همر کهمیک له نیو نهم ژینگاندا دیت و دهچی و همریمکهشیان کاریگهری خوی له سمر کهمایمی و چۆنییهتی بریاردانی نمو تاکه دادهنیت، دهخاته بمردهم کاردانوهی لیکجودا و لهگهل خویدا نهمه دهگۆیزیتومه نیو فیرگه و نمرکی فیرگهیه هارمونییهک و ستانداردیکی بریاردانی جیگیر بو تاک بنیاتبنیت. (Godfrey, 1997,p: 11-15)

دیوی له لایمکوه نمرکیک بو پیکهینانی هارمونییهک له نیوان لایمه کاریگهریهکانی همر تاکیک دهخاته نهمستوی فیرگه و پرۆسهی پمورهده، له لایمکی دیکوه داوا دمکات نابیت فیرگه هینده له ژیانی ناسایی کوملگا دابیریت ئیدی بوشاییمکی وهها له نیوان نهم دوو ژینگهیدا دروستبنیت تاک نمتوانیت به ناسانی لئی تییگات و خوی لهگهلیدا بگۆنجینیت. نمو بوشاییمکی له نیوان ژینگهی فیرگه و کوملگادا هیهه بمی ئامادهکردنی کهمیک که تیایدا فیرخواز به چالاکییه جهستییهکانی بهشاری بکات محال بتوانی همدوو لایمی هوشمکی و جهستییه پیکهوه گرییدهی و پمورهدهیهکی دروست بو گهمهپیدانی همدوو لایمهکهی مروث بگمر بخی. نموهی تاک به همر شیوازیک له شیواز مکان دهگلیته ناو کاری جهستییهوه، ناتواندیریت نکولی بکریت. چونکه سروشتی مروث له همدوو لایمی جهستییهی و هوشمکی پیکهاتوه، بهیمکوه گریدراونیشیان و پیویستی به گهمهپیدان و پمورهدهکردنه. نمرکی فیرگهیه به شیوهیهکی پراکتیکیانهی پمورهدهمیانه لایمی جاستهیی تاک بارهینیت و بیکاته دهرفمتیک بو گهمهپیدانی لایمی هوشمکی و چاندنی بههای کومه لایمی مروثیانهی پیویست له تاکدا. همر بویه نهمشیاوه له پمورهدهیهکی مۆدیرندا نهم لایمه نادیده بگریت. (Dewey, 1910,p: 106-107)

له کوملگای مۆدیرندا بهشیکی زور له ریخراو و دهزگا کومه لایمهتییهکان به شیوهیهک له ری یاساوه ریخراو ناتوانن سنورمهکانی کارکردنی خویان بهمزینن، بهلام له کوملگای نهمه سمروری تاک و سنورمهکانی له ناستیکی زور نزمی گرنگیپیداندان بویه ریخراو و دهزگا کومه لایمی و کلتورییهکان به ناگایی و بی ناگایی نهم سنورانه دههمزینن. همدیک له دهزگا کومه لایمی و نایینییهکان له بنهرندا باومریان بهم سنورانه نییه و نهمزاندنیشیان و مک کردهیهکی نامورالی نابینن. بهشیکی زور له ریخراو و پارتمکان دهزگای پمورهدهی تاییمت به خویان هیه و تیایدا تاک له دهموهی پمورهدهی گشتییه پمورهده دهکمنوه و زورجاریش نهم پمورهدهیه دژبه پمورهده گشتییهکهیه کمواته ژینگهی کومه لایمی به شیوهیهکی بمردهوام کارلنیک و بمریمکهوتنی لهگهل فیرگهیدا هیهه و محاله بتوانریت نهم کاریگهری و کارلنیکه بوهستیریت.

باسی دووهم: پرۆسهی به فلهسهفهکردنی پمورهده

به دیدی نهمه پنتی سمرهکی نالمباری رهوشی پمورهده و فیرکردن له همریمی کوردستاندا، نهموونی هزری فلهسهفی و کاریگهری لوجیک و فلهسهفهیه به سمر پرۆگرامهکانی خویندن. واته له پرۆسهی پمورهدهی همریمی کوردستاندا کهمترین رۆل به وانهی فلهسهفه و هزری فلهسهفی پراکتیک دراوه به شیوهیهک دهتوانین بلاین نییه. تمنا له پۆلی یانزهی بنهرتی له بهشی ئهدهبییهک وانهی تاقانهی فلهسهفه دانراوه. نهمه له کاتیکدا ههم کتیبهکه و ههم ناستی گرنگیپیدانی فیرگهکان بهم وانهیه جیگای رهمخهیمکی زوره و ناگریت نهمه به ئامادهیی فلهسهفه له سیستهمی

پرومرددا همژمار بکریت. بهر له همموو شتیک وانہی فلسفہ تائیمت نیہ به بهشی ئمدهی بملکو پیومندی به همموو فیرخوزیکوه همیه و له همدئ بنمادا زیاتر له بمشه زانستیهکانهوه نزیکه.

ئوهی پیوهست به ئامادهیی فلسفہ له سیستمی پرومرددا دهبیت رمچاوبکریت ئوهیه، پروگرامکانی خویندن و فیکاری دهبیت له سمر بنمایهکی فلسفی و له ریگهی پرسگهی فلسفیهیوه ناراسته بکریت، ئامادهگی فلسفہ له سیستمی پرومرددا پیومندی همیه به بهردی بناغهی سیستمی پرومردده و فیکاری، چونکه له بنمادا پرومردده خوی پروسیستیکی فلسفی معرفیهی، فلسفہ وهک کیشمیهکی ژبانی مروقی دهیناسیت؛ واته ئوه فلسفهکارانن پرومردده وهک کیشمیهکی ژبانی کومملگا لیتیدمگن و بناغهی دادپرژن و شیواز و مودا و ئامانجهکانی دیاری دهکن و پرومرددهکارانیش پراکتیکی ئم نایدیا فلسفی و پرومرددهیانه دهکن. همر بویه دارشتی سیستمی پرومرددهی بهی ئامادهی عهقئیکی فلسفی، دانانی پروگرام بهی ریککاری لوجیکی، سیستم و پروگرامیکی شلوق و نهمیوی وهک ئوهی هریمی کوردستانن بو بهرهم دههینیت.

لایهنیکی دیکهی ئامادهیی فلسفہ له سیستمی خویندندا پیومندی بهو دید و هزره فلسفی و لوجیکیه همیه که له سمرجم وانه و پروگرامکانی سمرجم قوناغهمکانی خویندندا رهنگدهاتمه، هیچ وانیهک به وانہی وینه و هونر و ماتماتیکیشمه ناتوانن بهی ئم ئامادهگیه نامانجه خویان بینکن و تنیا وهک زانست و وانیهکی بی چاو و نامانجه به فیرخواز دهکن، دهبنه زانیاریهک تنیا کهلهکه دهبن بی ئوهی نیشانه و مهبستهکانیان بینکن.

ئم بهیمکداجوونهی فلسفہ و پرومردده به شیوهیهکه همدئیک له لیکؤلهران پنیانوايه فلسفہ و پرومردده وهک دوو روهی دراویکن و ناکریت له یهکتري جوودا بکرینوه. واته پروسمیهکی پرومرددهی بی فلسفہ نابینایه و ناتوانیت ئو ناراستیه بگریت که پیویسته بیگریتههر، لیرهوه فلسفہ وهک لایمی تیوری پرومردده؛ پرومرددهش وهک لایمی پراکتیکی فلسفہ؛ دهبنرین. گهر بمانهویت پرومرددهیهکی پراکتیکی پراگماتیانمان ههبت؛ دهبیت له ری پیومرددهوه دووباره همولی گورین و بنیاتنانهوهی کومملگا بداین، لم بنیاتنانهوهیهشدا دهبیت همیشه روهو باشتر و بالاتر بروانین، بهلام ئهنجامدانی وهها داخوازی و بهدیهنانی نامانجهکی وا گرنگ پیویستی به بهرچاوری و بناغهمیهکی پتموی فلسفی همیه؛ تا ئم کاره گهرهیهی له سمر بنیات بنزیت. بو پیکانی ئم نامانجه پیویسته فلسفہ وهک نمخشمري نامانجه و مهبستی پروسهی پرومردده دیاری بکات، پرومرددهش له ژیر روشنایی ئهقل ئم نمخشمريه جیهی بکات. (Augustina as Cited in Walter D., 2003)

بهلام فلسفہ تنیا له ریگهی پروگرامی خویندنهوه له نیو پروسهی پرومرددها جیکهوت ناکریت، بملکو روشنکردنهوهی ماموستایانیش به فلسفہ کاریگهریهکی گهوره جیکهوتکردنیدا دروست دهکات. سیکوچکهی فیرخواز، ماموستا، پروگرام پیکهوه دهبیت گرنگیان پیبدریت، چونکه ئهمانه له پیکهوه پیوهندیهکی دیالکتیکیدان، پروسهی پرومردده له ئاست و قوناغیکهوه بهروو ئاست و قوناغیکی دیکه بو پیشمهوه دهبن. ماموستایان له ریگهی میتودی وانهبیزیموه کاریگهری گهوره له سمر هزر و بیرکردنهوهی فیرخواز جیدههیلن، بویه بههیزکردن و روشنکردنهوهی ماموستایان به فلسفہ و تیروانینی پرومرددهیانه ماموستایان بههیز دهکات و دهیانکاته فیکاریکی شیوا. (Augustina as Cited in Godfrey, 2007)

نه‌نجام:

- 1- سودوهرگرتن له جار نامی جیهانی مافی مرؤف، بؤ پاراستنی سنوره‌کانی ئازادی تاك له كۆمه‌لگادا.
- 2- نه‌هینست و هه‌لگرتنی هه‌موو ئهو شتوازه په‌روه‌رده نافر میانه‌ی پیچه‌وانه‌ی په‌روه‌رده‌ی گشتین.
- 3- پابه‌ندکردنی ده‌زگاکانی راگه‌یه‌ندن، ریگیری بکه‌ن له بلا‌وبوونوه‌ی ئهو تیروانینه‌ی دژ به بنه‌ما په‌روه‌رده‌ی و پیکه‌ه‌ژیان و هار مۆنیه‌تی کۆمه‌لایه‌تین.
- 4- ری‌کخستنه‌وه‌ی په‌یه‌ه‌ندیه‌کانی فیرگه و خیزان له سه‌ر بنه‌مایه‌کی مۆدیرن و په‌روه‌رده‌ی.
- 6- پێویسته له فیرگه‌دا که‌شیکه‌ی له‌بار بؤ باره‌ینانی جه‌سته‌یه‌ی فیرخواز ناماده بکریت تاكو فیرخواز نه‌بیت بؤ چالاکیه جه‌سته‌یه‌یه‌کانی روبکاته شوین و ده‌زگاکانی ده‌روه‌ی فیرگه.
- 7- پێویسته کاته‌کانی مانوه‌ی فیرخواز له ناو فیرگه‌دا له 6-8 کاتژمیر که‌مه‌تر نه‌بیت له رۆژیکدا و تیایدا فیرخواز ته‌نیا به وانه تیرویه‌کانه‌وه سه‌رقال نه‌کریت.
- 8- گرنگیدانی تابه‌ت به چالاکیه‌کانی دیده‌وانی و گه‌شته‌ی تابه‌تمه‌ند و هه‌لگه‌ران به چیا و پشکنینی ناوچه و شوینه‌وار و ده‌شت و کێلگه‌کانی ناوچه‌کانی ده‌وره‌یه‌ری فیرگه.
- 9- گرنگیدان به چالاکیه و مرزشیه‌کان له نێو ژینگه‌ی فیرگه و شوینه تابه‌تمه‌نده‌کاندا له ژیر چاودیری فیرگه‌دا.
- 10- بنیاتانی سیسته‌یه‌کی تۆکه‌ی په‌روه‌رده‌ی له پیناو کۆمه‌لگایه‌کی هاوسه‌نگ و دیموکراتدا. ئه‌مه‌ش له ریگای چه‌سپاندنی پایه‌کانی دیموکراسیه‌کی راسته‌قینه‌وه و سیسته‌یه‌کی ئابوری و یاسایی دادپه‌روه‌روه‌ ده‌بیت.
- 11- سیسته‌یه‌کی په‌روه‌ده‌ی پێشکه‌وتوو، ده‌بیته هۆی گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لگا له سه‌ر جه‌م سیکته‌ره‌کانی ژياندا.

راسپارده‌کان:

- 1- پێویسته حکومه‌تی هه‌ریم پلانیکی تۆکه‌ی هه‌بیت بؤ گه‌شه‌پیدانی پرۆسه‌ی په‌روه‌ده، به شتویه‌که‌ی هه‌مه‌لایه‌ن بته‌وانیت سه‌ر جه‌م سیکته‌ره‌کانی بواری په‌روه‌رده بگریته‌وه.
- 2- دانانی پلان و ستراتیجی نوێ بؤ سیسته‌ی په‌روه‌ده که گونجاوبیت له‌گه‌ڵ داواکاری و پێشکه‌وتنه‌کانی سه‌رده‌م.
- 3- جه‌ختکردن له سه‌ر ئاوێته‌کردنی فه‌لسه‌فه له‌گه‌ڵ سیسته‌ی په‌روه‌ده و پرۆگرامه‌کانی خویندن هه‌ر له باخچه‌ی ساوايانوه تاكو دوا قوناغه‌کانی خویندن به سود و هه‌رگرتن له بنه‌ما پراگماتیه‌یه‌کانی فه‌لسه‌فه.
- 4- جه‌ختکردنه‌وه له سه‌ر لایه‌نی پراکتیکی له په‌روه‌رده‌دا نه‌ک ته‌نیا لایه‌نی تیروری، ئه‌وه‌ش به دابه‌ینکردنی پینداویسته‌یه‌کان و به‌هیزکردنی توانا مرۆبیه‌کانی مامۆستایان و په‌روه‌رده‌کاران.

پیشنیه‌کان:

- 1- پێشیار ده‌که‌ین حکومه‌تی هه‌ریم بودجه‌یه‌کی شایسته و به‌گۆیره‌ی ستاندارده جیهانییه‌کان بؤ بواری په‌روه‌ده ته‌رخان بکات و له‌م نێوانه‌شدا گرینگی تابه‌ت به ژینگه‌ی خویندنگاکان و باخچه‌کان بدریت.

٢- له رووى راهيزانى تواناى ماموستايان و راهينرانى پيرومردمى، پيويست دمكات و مزارمى پيرومردم به شيويهيمكى بمردهوام خولى تايهت و سيمينار و ووركشوپى پيرومردمى بو ماموستايان و سمرپمرشتيارانى پيرومردمى بكاموه به نامانجى به ناگابون له گورانكارى و پيشكومتتمكانى بوارى پيرومردم له دنباى مؤديرندا.

ليستى سهرچاوهكان:

يهكهم: به زمانى كوردى

- ١- نهمين، تهها محمد. (٢٠١٢). گرفته پيرومردميهكان. چاپخانهى ئاراس، همولير.
- ٢- النوح، ماعد بن عبدالله. (٢٠١٨). ريزارى ليكولينهوى پيرومردمى (چ ١). و. خالد قادر، چاپخانهى هيفى، سلیمانى.
- ٣- نالانى، عزيز. (٢٠١٥). فلسفهى پيرومردم (چ ٢). خانهى چاپ و بلاوكر دنهوى چوارچرا، سلیمانى.
- ٤- سمعيد، فايهق. (٢٠٠٤). تيكشكانى بههكانى خونديكار. چاپخانهى رهنج، سلیمانى.
- ٥- محمود، عبدالرحمن حمچاوش. (٢٠١٣). پيرومردم له سايهى فلسفهى پيرومردمى نيشتيمانيدا (چ ١). چاپخانهى سمردهم، سلیمانى.
- ٦- محمدمهد، نهممد عملى ئهلحاج. (٢٠٠٨). فلسفهى پيرومردم (چ ١). و. طه محمد، دهزگای چاپ و پمخشى سمردهم، سلیمانى.
- ٧- قمر هداخى، هومر. (٢٠١١). سيستمى فيركارى. دهزگای چاپ و پمخشى سمردهم، سلیمانى.

دوهم: به زمانى عهرههه

- ٨- ابراهيم، زكريا. (١٩٦٨). دراسات فى الفلسفة المعاصرة (ط ١). دار مصر للطباعة، مكتبه مصر، القاهرة.
- ٩- ابوبالغ، محمد سعيد و شرارش انيس عبدالخالق. (٢٠٠١). علم التربية العام - ميادين و فروع (ط ١). دار النهضة العربية، بيروت.
- ١٠- آرمسون، و. ج. رو و جوناثان رى. (٢٠١٣). الموسوعة الفلسفية المختصرة (ط ١). ترجمة: فواد كامل و اخرون، مراجعة و اشراف: زكى نجيب محمود، المركز القومى للترجمة، القاهرة.
- ١١- الاهوانى، احمد فواد. (١٩٨٧). جون ديوى، سلسلة نوابغ الفكر الغربى - ١١ (ط ٣). دار المعارف، القاهرة.
- ١٢- اوفسيانيكوف، م. و ز. سمير نواف. (١٩٧٥). موجز تاريخ النظريات الجمالية (ط ١). ترجمة: باسم السقا، دار الفاربه، بيروت.
- ١٣- بدوى، عبد الرحمن (١٤٢٧). موسوعة الفلسفة (ط ١). دار ذوى القرب، قم.
- ١٤- تارناس، ريتشارد (٢٠١٠). آلام العقل الغربى - فهم الافكار التى قامت بصياغه نظرنا الى العالم (ط ١). ترجمة: فاضل جنكر، العبيكان للنشر وكلمة، ابو ظبى.
- ١٥- جاسم، منتهى عبد (٢٠١١). فلسفة الفن عند جون ديوى - بحوث مؤتمر العراق الفلسفى الخامس ٢٠١١، مجلد ٢، الجامعة المستنصرية، بغداد.
- ١٦- جديدى، محمد (٢٠٠٤). فلسفة الخبرة - جون ديوى نموذجاً (ط ١). مؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، بيروت.
- ١٧- الحنفى، عبد المنعم. (١٩٩٩) موسوعة الفلسفة والفلسفة، ج ١ (ط ٢). مكتبه مدبولى، القاهرة.
- ١٨- ديوى، جون (١٩٦٣). الفن خبرة. ترجمة: زكريا ابراهيم، مراجعة و تقديم: زكى نجيب محمود، دار النهضة العربية بالاشتراك مع مؤسسة فرانكلين للطباعة و النشر، القاهرة - نيويورك.
- ١٩- ديوى، جون (بدون سنة الطبع). الديموقراطية و التربية و هو مقدمة فى فلسفه التربية (ط ١). ترجمة: منى عقراوى، لجنة التاليف و الترجمة و النشر، القاهرة.
- ٢٠- ديوى، جون (بدون سنة الطبع). تجديد فى الفلسفة (ط ١). ترجمة: امين موسى قنديل، مراجعة: زكى نجيب محمود، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة.
- ٢١- رايت، وليم كلى (٢٠١٠). تاريخ الفلسفة الحديثة (ط ١). ترجمة: امين موسى قنديل، مراجعة: امام عبد الفتاح امام، دار التنوير، بيروت.
- ٢٢- رسل، برتراند (٢٠١١). تاريخ الفلسفة الغربية ك٣ - الفلسفة الحديثة. ترجمة: محمد فتحى الشنيطى، الهيئة المصرية العامة للكتاب (د.ط)، القاهرة.
- ٢٣- رسل، بيرتراند (٢٠٠٩). حكمة الغرب (ط ٢). ترجمة: فواد زكريا، ج ٢، عالم المعرفة، الكويت.

- ٢٤- سكريبك، غنار (٢٠١٢). تاريخ الفكر الغربي من اليونان القديم الى القرن العشرين (ط١). ترجمه: حيدر حاج اسماعيل، المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
- ٢٥- الشمري، عبد الامير سعيد (٢٠٠٨). الفلسفة الامريكية - براغماتية جون ديوى فى الفكرة والعمل. دار الصنوبر، بغداد.
- ٢٦- شهيد، هيللا (٢٠١٧). الوعى الجمالى بين فلسفتى العلم والبرجماتية (ط١). لبنان-كندا، الرافدين.
- ٢٧- صليبا، جميل (١٣٨٥هـ). المعجم الفلسفى، ج ١ (ط١). دار القربى، قم.
- ٢٨- صليبا، جميل (١٩٨٢). المعجم الفلسفى بالالفاظ العربية والفرنسية والانكليزية واللاتينية. دار الكتاب اللبنانى، بيروت.
- ٢٩- عبدالحفيظ، محمد (٢٠٠٦). الفلسفة والنزعة الانسانية - الفكر البرجماتى نموذجا (ط١). دار الوفاء للطباعة، الاسكندرية.
- ٣٠- كامل، فؤاد (١٩٩٣). اعلام الفكر الفلسفى المعاصر. دار الجبل، بيروت.
- ٣١- كونفورث، موريس (١٩٦٠). البراغماتية والفلسفة العلمية. ترجمة: ابراهيم كبة، منشورات الثقافة الجديدة، بغداد.
- ٣٢- مذكور، ابراهيم (١٩٨٣). المعجم الفلسفى، اصدار مجمع اللغة العربية - الهيئة العامة لشؤون المطابع الاميرية، القاهرة.
- ٣٣- مطر، اميره حلمى (١٩٨٩). مقدمة فى علم الجمال و فلسفة الفن (ط١). دار المعارف، القاهرة.
- ٣٤- مهران، محمد و محمد مدين (٢٠٠٤). مقدمة فى الفلسفة المعاصرة. دار قباء للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.
- ٣٥- هوندرتس (٢٠٠٥). دليل اكسفورد للفلسفة، ج ١ (ط١). ، ترجمة: نجيب الحيايدى، المكتب الوطنى للبحث و التطوير، بنغازى.
- ٣٦- وولف، ر. (بدون سنة الطبع). فلسفه المحدثين والمعاصرين (ط٢). ترجمة: ابو العلا عفيفى، سلسلة المعارف العامة لجنة التأليف والترجمة والنشر، القاهرة.

سنيهم: به زمانى نينگليزى

- 38- Davies, Stephen and others (2009). Companion to Aesthetics (2nd Ed). Blackwell Companion to Philosophy, Wiley-Blackwell.
- 39- Dewey, John (1916). Democracy and Education. The Macmillan Company.
- Copyright 40- renewed 1944 John Dewey. HTML markup copyright 1994 ILT Digital Classics. URL: http://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2011/09/dewey_john-poe.pdf.
- 41- Dewey, John (2009). Democracy and Education – complete and unabridged. USA, Feather and Trail Press.
- 42- Dewey, John (1903). Democracy in education - The Elementary School Teacher, The University of Chicago Press, Vol. 4, No. 4, pp. 193-204. URL: http://www.jstor.org/stable/992653?seq=1#page_scan_tab_contents.
- 43- Dewey, John (1910). How We Think. Heath & co publishers, Boston, New York & Chicago. URL: <https://www.gutenberg.org/files/37423/37423-h/37423-h.htm>.
- 44- Dewey: (1909) Moral Principles in Education. Houghton Mifflin Company, Boston. New York· Chicago· Dallas. San Francisco. URL: <http://www.gutenberg.org/files/25172/25172-h/25172-h.htm>.
- 45- Dimova, Yordanka and Kalina Kamarska (2015). Rediscovering John Dewey's Model of Learning Through Reflectiv Inquiry. Problems of Education in 21st Century. University of 46- Plovdiv "Paisii Hilendarski", Plovdiv, Bulgaria, Vol. 63. URL: http://www.scientiasocialis.lt/pec/files/pdf/vol63/29-39.Dimova_Vol.63.pdf.

- 47- Godfrey-Smith P. (1997). Review of *Complexity and the Function of Mind in Nature*, *Philosophy in Review* XVII, No. 1. DOI: https://www.academia.edu/6684086/Philosophy_and_Education_are_two_sides_of_the_same_coin.
- 48- OECD (2013), PISA 2012 Results. What Makes Schools Successful? Resources, Policies and Practices – Volume IV, PISA, OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201156-en>.
- 49- Ralf B. Winn (1973). *John Dewey: Dictionary of Education*, Edited by: John Herman Randall (2nd E) Greenwood Press, New York.
- 50- Robert E. Dewey (1977). *The Philosophy of John Dewey*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands.
- 51- Uhrmache, P. Bruch (2009). *Toward a Theory of Aesthetic Learning Experiences*. University of Denver, USA, Colorado.
- 52- Walter D. and Heckmann W. (2003) *Kim on Over determination, Exclusion and Nonreductive Physicalism*”, invited contribution to *Physicalism and Mental Causation*, (Exeter, UK: Imprint Academic). DOI: https://www.academia.edu/6684086/Philosophy_and_Education_are_two_sides_of_the_same_coin

Kurdish and Arabic References in English Transelation

- 1- Abd Jasm, Muntaha (2012). Philosophy of Art in John Dewey (Fifth Iraqi Philosophy Canfranc Researches 2011). Vol.2, Al-Mustansryeh University, Baghdad.
- 2- Abdulhafiz, Muhamad (2006). Philosophy and Humanism – Pragmatic Thought a Model (1st Ed). Wafa House for Publishing, Al-Askandaria.
- 3- Abu-Talib, Muhamad Saeed & Rashash Anis Abdulxaliq (2001). Science of General education – it's fields and branches (1st Ed). Arabic Nahda House, Beirut.
- 4- Ibrahim, Zakaria. (1986). Research in contemporary philosophy (1st Ed). Egypt home for printing, Cairo.
- 5- Al-Ahwani, Ahmad Fuaad (1987). John Dewey - the Series Tusks of Western Philosophy (3rd Ed). Vol.11, Knowledge House, Cairo.
- 6- Alani, Aziz (2015). Education Philosophy (2nd Ed). Chwarchra Press and Publish House, Sulaimani.
- 7- Al-Hanafi, Abdulmonem (1999). Encyclopedia of Philosophy and Philosopher (2nd Ed). Vol.1, Madbuli Library, Cairo.
- 8- Al-nuh, Maed bn Abdulla (2018). Educational Research Method. Tr. Khalid Qadir, Hevi Press.
- 9- Al-Shahid, Hila (2017). Esthetic consciousness between Philosophy of Science and Pragmatism (1st Ed). Al-Rafidain, Lebanon – Canada.
- 10- Al-Shamary, Abdulameer Saeed (2008). American Philosophy – Pragmatical John Dewey in Thought and Work. Snawbar House, Baghdad.
- 11- Amin, Taha Muhamad (2012). Education Problems. Aras Press, Erbil.
- 12- Armson W. G. Ro and Jonathan Rey (2013). A Short Encyclopedia of Philosophy (1st Ed). Tr. Fuaad Kamil & others, Revised by Zaki Najib Mahmud, National central of Translation, Cairo.
- 13- Badawi, Abdulrahman (1427H). Encyclopedia of Philosophy (1st Ed). Dawil Al-qurba house, Qum.
- 14- Conforth, Mores (1960). Pragmatism and Philosophy of Science. Tr. Ibrahim Kuba, New Cultural Publishing, Baghdad.
- 15- Dewey, John (1963). Art experience. Tr. Zakaria Ibrahim, Revise and submission. Zaki Najib Mahmud, Nahda Al-Arabia House in Conjunction with Franklin Foundation for printing and Publishing, Cairo – New York.
- 16- Dewey, John (With no Publishing Year). Democracy and Education - it is an Introduction to the Philosophy of Education (1st Ed). Tr. Mata Aqrawi, Committee of Writing, Translation and Publishing, Cairo.

- 17- Dewey, John (With no Publishing Year). Innovation in Philosophy (1st Ed). Tr. Amin Musa Qndil, Revise. Zaki Najib Mahmud, Egypt Anjilo Library, Cairo.
- 18- Hendrich (2005). Oxford Directory of Philosophy (1st Ed). Tr. Najib Al-Hayadi, Vol.1, National Office for Research and Development, Benghazi.
- 19- Jadidi, Muhamad (2004). Expertise Philosophy – John Dewey Model (1st Ed). Majd of the University Foundation for Studies, Publishing and Distribution, Beirut.
- 19- Jasm, Muntaha Abd (2012). John Dewey's Philosophy of Art (Fifth Iraqi Philosophy Canfranc Researches 2011). Vol. 2, Al-Mustansryeh University, Baghdad.
- 20- Kamel, Fuad (1993). The Contemporary Philosophical Thought Scientist. Al-Jabal House, Beirut.
- 21- Madkur, Ibrahim (1983). Philosophy Lexicon. Arabic Language congregation - General Authority for Emiri Printing Press, Cairo.
- 22- Mahmood, Abdulrahman Hama Chawash (2013). Education in the Shadow of National Education. Sardam Press and Publisher, Sulaimani.
- 23- Mahran, Muhamad & Muhamad Madin (2004). An Introduction to Contemporary Philosophy. Qabaa House for Printing and Publishing and Contribution, Cairo.
- 24- Matar, Amira Hilmi (1989). Introduction to Aesthetics and Philosophy of Art (1st Ed). Al-Maarif House, Cairo.
- 25- Muhamad, Ahmad Ali Al-haj (2008). Education Philosophy. Tr. Taha Muhamad, Sardam Press and publisher, Sulaimani.
- 26- Ofsinikove, M. W. Z. Samir Nova (1975). The Short History of Aesthetic Theories (1st Ed). Tr. Basm Al-Saqa, Farabi House, Beirut.
- 27- Qaradaghi, Homer (2011). Education System. Sardam Press and Publisher, Sulaimani.
- 28- Rait, William Kelly (2010). The History of Modern Philosophy (1st Ed). Tr. Amin Musa Qndil, Revise. Emam Abdulfatah Emam, Tanwir house, Beirut.
- 29- Russel, Bertrand (2009). The Western Wisdom (2nd Ed). Tr. Fuad Zakaria, Vol. 2, Kuwait, World of Knowledge.
- 30- Russel, Bertrand: The of Western Philosophy- Modern Philosophy, Tr. Muhamad Fathi al-shneti, General Egypt Body for Books, Cairo 2011.
- 31- Saeed, Fayaq (2004). Destroying Student Values. Sulaimani, Ranj Press.
- 32- Saliba, Jamil (1982). Philosophy Lexicon by Words of Arabic French English and Latin. Lebanon Book House, Beirut.
- 33- Saliba, Jmil (1385H). Philosophy Lexicon (1st Ed). Vol. 1, Qurba House, Qum.

- 34- Skirbak, Ghanar (2012). The History of Western Thought from Greek to Twenty Century (1st Ed). Tr. Haidar Haj Ismaeel, Arabic Committee for Translation, Beirut.
- 35- Tarnas, Richard (2010). Western Thought Mothers, Understand the Thoughts that instruction our thought about the World (1st Ed). Tr. Fazil Jtkar, Al-Abaikan for Publishing and word, Abudabi Al-Ryaz.
- 36- Wolf, R. (With no Publishing Year). Modernists and contemporaries Philosophy (2nd Ed). Tr. Abualaa Afifi, General Knowledge Series, Cairo, Commission on Authorship and Translation and Publishing.